REPRESENTATIES VAN EEN USURPATOR

Heraclius en de Byzantijns-keizerlijke iconografie

Bachelorwerkstuk
Prof. Dr. Olivier Hekster
Jehan Hillen, s1008617
15-6-2020
Woordenaantal: 9872

Inhoud

Inleiding 3

Heraclius: usurpator, overwinnaar en verliezer 11

Heraclius' numismatische iconografie 16

De David schalen 27

Conclusie 34

Figuren 36

Bijlagen 49

Bibliografie 78

Inleiding

> Their kings are not men who last. They choose the most capable and they put them on the throne; but if a misfortune or something out of the ordinary happens in the Empire; or if the wind or rain arrive at the wrong season, then they at once depose the emperor and put another in his place.[1]

Bovenstaand citaat komt uit de *Xin T'ang shu* dat vertaald kan worden als 'de nieuwe geschiedenis van Tang'. Dit tiende-eeuwse manuscript beschrijft de geschiedenis van de Chinese Tang Dynastie (618-907) in tien boekdelen. Het citaat is een beschrijving van het Byzantijnse keizerschap door een Chinese reiziger uit de zevende of achtste eeuw in Constantinopel. Reizigers naar Constantinopel werden vaak overweldigd door het grootse en luxe Byzantijnse keizerlijke hof. Tegelijkertijd verbaasden zij zich over de instabiliteit van het Byzantijns-keizerlijke systeem. Alhoewel verslagen van reizigers vaak beschrijvingen bevatten die niet altijd overeenkomen met de historische werkelijkheid, is deze beschrijving van een Chinese reiziger toch een, hoewel enigszins overdreven, treffende karakterisering van het Byzantijnse keizerschap. De geschiedenis van, met name het vroege, Byzantijnse Rijk bestaat namelijk uit een serie van dynastieën, die zelden langer dan een eeuw het keizerlijke ambt bekleedden. Usurpaties waren, zoals het bovenstaande citaat ook aangeeft, in het Byzantijnse Rijk een veelvoorkomend fenomeen.[2]

Om het fenomeen van usurpatie te begrijpen moet men eerst terug gaan naar de historiografische basis van de legitimering van het Romeins/Byzantijns keizerschap. Volgens de negentiende-eeuwse historicus Theodor Mommsen was er nooit een regime geweest dat zo weinig legitimiteit had als het Augustiaanse principaat. In de hedendaagse historiografie heeft de stelling van Mommsen nog steeds aanhangers. Deze stelling was het begin van een, inmiddels decennia durend, debat over de legitimering van het Romeinse keizerschap. In de overgangsperiode van de Romeinse Republiek naar de Romeinse keizertijd (44 v.C. – 14) nam één enkele senator de leiding. Deze senator werd hierin gesteund door het Romeinse leger en volk en grotendeels geaccepteerd door de senatoriale aristocratie. Relatief recent heeft de historicus Egon Flaig beargumenteerd dat de positie van een keizer niet gebaseerd was op legitimiteit maar op acceptatie, door Flaig het zogeheten *Akzeptanzsystem* genoemd. Flaig stelt dat er drie groepen waren die een keizer moesten accepteren namelijk het leger, de elite en het volk. Als een keizer niet langer geaccepteerd werd kon die (met geweld) worden afgezet en kwam er een usurpator op de troon. Het fenomeen van usurpatie was zodoende een net zo

[1] *Xin T'ang shu*, vert. Zhongua Shuju (Peking 1975) 5313-5314, geciteerd in Gilbert Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*, vert. Jean Birrel (Cambridge 2003) 13.
[2] Dagron, *Emperor and Priest,* 13-14.

'legitieme' manier om aan de macht te komen als de dynastieke erfopvolging. Bij beide ging het er uiteindelijk om dat de keizer door de drie reeds genoemde groepen werd geaccepteerd.[3]

Er is nog altijd veel discussie over het functioneren van het *Akzeptanzsystem* tijdens het principaat (27 v.C. – 284), zoals bijvoorbeeld over de rol van de provinciale elites binnen Flaigs acceptatiesysteem. Zeker is echter dat, gedurende de gehele Romeinse/ Byzantijnse keizertijd (27 v.C. – 1453), usurpatie een geaccepteerde manier bleef om aan de macht te komen. De aard van de usurpaties was gedurende deze periode wel aan verandering onderhevig. Volgens historica Sandra Seibel veranderde de aard van usurpaties met name in de late oudheid (300-700)[4]. In dit werkstuk staat de usurpatie in de Byzantijnse late oudheid centraal. De late oudheid was lange tijd, volgens Peter Brown en, meer recent, René Pfeilschifter, een onterecht 'vergeten' periode in de algemene geschiedenis.[5] In academische geschiedschrijving is de late oudheid sinds het werk van Brown, uit de jaren zeventig van de vorige eeuw, wel een belangrijk item geworden. Door de grote hoeveelheid aan belangrijke gebeurtenissen en het samengaan van oude tradities met nieuwe fenomenen, zoals het christendom, is de late oudheid een relevante en inmiddels uitvoerig bestudeerde en beschreven periode.[6]

Een belangrijke ontwikkeling in de laatantieke usurpatie was, volgens Seibel, dat het leger vanaf de derde eeuw de beslissende factor werd in het acceptatiesysteem, ook wel de tijd van de soldatenkeizers genoemd (235-285).[7] In de vierde eeuw bleven usurpaties veel plaatsvinden, maar was het doel vaak om slechts een deel van het rijk te beheersen en daarmee onderdeel te worden van het college van heersers.[8] In de vijfde eeuw namen de keizerlijke usurpaties af, maar werd de strijd om het hoogste militaire ambt van het rijk juist heviger. Volgens Flaig hadden de keizers in deze periode de controle over het leger verloren. Dit zou, volgens Flaig en Seibel, te maken hebben met het feit dat in het westelijke deel van het rijk de

[3] Egon Flaig, 'The Transition from Republic to Principate: Loss of Legitimacy, Revolution, and Acceptance' in: Johann Arnason en Kurt Raaflaub eds., *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives* (New Yersey 2011) 67-84, aldaar 74-78; Egon Flaig, 'Für eine Konzeptionalisering der Usurpation im Spätrömischen Reich' in: François Paschoud en Joachim Szidat eds., *Usurpationen in der Spätantike: Akten des Kolloquiums 'Staatssreich und Staatlichkeit'* (Bern 1996) 15-34, aldaar 15-16; Egon Flaig, *Den Kaiser herausfordern: Die Usurpation im Römischen Reich* (2e druk; Frankfurt 2019) 550-568. Zie ook: Theodor Mommsen, *Römische Geschichte* (Leipzig 1854-1856).

[4] Voor de datering en het begrip late oudheid zie: Peter Brown, *The World of Late Antiquity* (London 1971).

[5] Pfeilschifters stelling in zijn werk *Die Spätantike: Der eine Gott und die vielen Herrscher* uit 2014, dat de late oudheid een onterechte 'vergeten' periode is, is enigszins gedateerd. Er wordt namelijk, met name in de laatste twintig jaar, juist heel veel historisch onderzoek gedaan naar de late oudheid.

[6] René Pfeilschifter, *Die Spätantike: Der eine Gott und die vielen Herrscher* (München 2014) 17, 271-273; Sandra Seibel, Typologische Untersuchungen zu den Usurpationen der Spätantike (Dissertatie, Universiteit Duisburg-Essen, 2004) 4, 20. Zie ook: Brown, *The World of Late Antiquity.*

[7] Seibel, Typologische Untersuchungen, 4, 20.

[8] Ibidem, 183-188.

Romeinse legers voor een steeds groter deel uit Germaanse troepen, zogenoemde *Foederati*, bestonden. Deze troepen luisterden simpelweg naar de hoogste generaal, waardoor generaals veel macht vergaarden en dit ambt, zeker in het westen, zelfs meer gewild werd dan het keizerschap.[9]

In het oosten van het Romeinse Rijk was er in dezelfde periode een aanzienlijk andere situatie. Pfeilschifter concludeert, in zijn boek *Der Kaiser und Konstantinopel*, dat er ook in de Oost-Romeinse/Byzantijnse periode (330-1453)[10] sprake was van het *Akzeptanzsystem*. Ook gedurende de Byzantijnse periode was er sprake van de drie acceptatiegroepen volgens de indeling van Flaig, maar nam het belang van de elite en het leger af. De geestelijkheid van Constantinopel ging in de late oudheid een steeds belangrijkere rol spelen en wordt door sommige historici ook wel 'de vierde acceptatiegroep' genoemd. Pfeilschifter concludeert echter dat dit geen juiste benadering is. Hoewel de geestelijkheid zeker een rol speelde in het leven in Constantinopel konden ze niet het sociaal-politieke systeem beïnvloeden. Een acceptatiegroep was een groep die voor de keizer een daadwerkelijk en niet makkelijk te onderdrukken gevaar vormde. De geestelijkheid in Constantinopel was niet machtig genoeg om een dergelijk gevaar te vormen voor de keizer. Het volk was daarentegen, volgens Pfeilschifter, de gevaarlijkste en daarmee de belangrijkste groep in het acceptatiesysteem van Constantinopel.[11]

Hoewel de geestelijkheid vrijwel geen rol had in het laatantieke acceptatiesysteem van Constantinopel speelden christelijke concepten hierin wel een belangrijke rol. Het belangrijkste element in de late oudheid was, volgens Pfeilschifter, de verspreiding van het christendom waarmee de gehele samenleving, gedurende de Byzantijnse geschiedenis, doordrenkt werd.[12] De Byzantijns-keizerlijke ideologie werd gebaseerd op het Oude Testament, dat een normatieve rol vervulde in de politieke cultuur van het Byzantijnse Rijk. Dynastieke successie werd door het volk van Constantinopel, volgens historicus Gilbert Dagron in zijn inmiddels beroemde boek *empereur et prêtre* uit 1996, niet eens als een 'natuurlijk recht' van een Byzantijnse keizer gezien. Daarentegen zag het volk van Constantinopel dynastieke successie als een zegen van God, een teken dat de politieke en religieuze legitimiteit van de keizer zo sterk was dat hij

[9] Flaig, 'Für eine Konzeptionalisering', 20-23, 30-34; Seibel, Typologische Untersuchungen, 183-188.
[10] Voor de periodisering van het Byzantijnse Rijk zie: Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (London 2007) 3-11; George Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, vert. Joan Hussey (Oxford 1968) 27-29; Philip D., Whitting, *Byzantine Coins* (London 1973) 11-16.
[11] René Pfeilschifter, *Der Kaiser und Konstantinopel. Kommunikation und Konfliktaustrag in einer spätantiken Metropole* (Berlijn 2013) 606-611; Seibel, Typologische Untersuchungen, 190-191; Flaig, 'The Transition from Republic to Principate', 74-78.
[12] Pfeilschifter, *Die Spätantike*, 17.

uitbreiding kreeg van zijn keizerschap in de vorm van een dynastie. Wat een dynastie wordt genoemd in de historiografie was in wezen niets meer dan een verlenging van het keizerschap tot een derde of vierde generatie. In het Oude Testament volgde David bijvoorbeeld Saul op zonder dat hij erfopvolger of überhaupt familie van Saul was. David stichtte vervolgens zelf wel een dynastie, maar elke nieuwe koning moest gezalfd en daarmee dus door God geadopteerd worden. Keizerschap was dus een gift van God en werd verkregen door de zalving van de heerser. Door de zalving werd een heerser de 'geadopteerde' zoon van God. Hoewel de zalving dynastieke erfopvolging niet uitsloot, was het hierdoor juist ook mogelijk om als usurpator 'legitimiteit', en belangrijker, acceptatie van het volk te verwerven.[13]

Dit werkstuk zal zich richten op het eind van de late oudheid en wel de zevende eeuw. De zevende eeuw is een cruciale eeuw voor het Byzantijnse Rijk en Europa. Zowel Judith Herrin, een grote autoriteit op het gebied van Byzantijnse geschiedenis, als Pfeilschifter stellen in hun werk dat zonder het Byzantijnse Rijk heel Europa in de zevende eeuw onder Arabisch-islamitische invloed zou zijn gekomen.[14] In deze cruciale eeuw vond er in het Byzantijnse Rijk, in de woorden van de veel geciteerde Byzantinoloog John Haldon, 'the transformation of a culture' plaats. Volgens Haldon veranderde in de zevende eeuw de Byzantijnse cultuur als gevolg van de Arabische veroveringen (622-750). Byzantijnen definieerden zich in de zevende eeuw steeds meer als een christelijke en minder als een Romeinse gemeenschap, ze werden zich meer bewust van hun Grieks-christelijke identiteit. Dit werd bijvoorbeeld zichtbaar doordat de Latijnse titel *Caesar* afgeschaft werd en vervangen door het Griekse *Basileus.*[15] Byzantijnen verloren in de zevende eeuw het vertrouwen in de keizerlijke macht als gevolg van het succes van de Arabische veroveringen. De verliezen van grote gebieden van het rijk zorgden ervoor dat de keizerlijke ideologie en haar 'legitimiteit' onder vuur kwamen te liggen. Desalniettemin bleef het keizerrijk, alhoewel in een sterk verkleinde vorm, bestaan.[16]

Ondanks Haldons transformatie van de Byzantijnse cultuur in de zevende eeuw, bleef het fenomeen van usurpatie en de keizerlijke ideologie, zoals Pfeilschifter al concludeerde, gedurende de gehele Byzantijnse geschiedenis bestaan.[17] Niet alleen de usurpatiepolitiek bleef hetzelfde, maar ook de politieke cultuur van Constantinopel bleef onveranderd. Anthony Kaldellis heeft, in zijn recent verschenen monografie over de politieke cultuur in het

[13] Dagron, *Emperor and Priest*, 20-23, 49-53.
[14] Herrin, *Byzantium,* 83-88; Pfeilschifter, *Die Spätantike*, 260-265.
[15] John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture* (Cambridge 1997) 443-446; Pfeilschifter, *Die Spätantike*, 260-265; Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, 106.
[16] Haldon, *The Transformation of a Culture,* 436-446.
[17] Pfeilschifter, *Der Kaiser und Konstantinopel*, 606-611.

Byzantijnse Rijk, beargumenteerd dat de Byzantijnse staatsvorm het best begrepen kan worden door haar Romeins-republikeinse identiteit te benadrukken. In de historiografie is het Byzantijnse Rijk vaak beschreven als een autocratisch orthodox keizerrijk; dit, enigszins oriëntalistische stereotype, beeld negeert de levendige politieke cultuur van Constantinopel. De normen van de Romeinse Republiek (509 – 27 v.C.) waren diep geworteld in de Byzantijnse politiek. Hoewel de macht van het volk niet was georganiseerd, zoals in de Romeinse Republiek, was het volk wel de belangrijkste stem in het politieke systeem van Constantinopel. Er was altijd de dreiging van een burgeroorlog omdat de legitimiteit van de Byzantijnse keizer geënt was op zijn populariteit bij het volk van Constantinopel.[18]

Ondanks de grote veranderingen bleef de usurpatiepolitiek in de zevende eeuw onveranderd en behield het volk zijn primaire positie in het acceptatiesysteem van Constantinopel. David Olster, gespecialiseerd in de vroeg-Byzantijnse geschiedenis, heeft de usurpatiepolitiek van de zevende eeuw onderzocht aan de hand van de usurpatie van keizer Phokas (602-610). Phokas gebruikte een breed spectrum aan ceremoniële elementen om zijn keizerlijke claim te ondersteunen. Veel van deze ceremonies werden later tradities, bijvoorbeeld dat de keizerskroning door de patriarch in de St. Sophia eerst plaatsvond voordat Phokas werd uitgeroepen tot keizer in het Hippodroom van Constantinopel. Volgens Olster speelden dynastieke claims, door de usurpatie van Phokas, een minder grote rol en kon bijvoorbeeld een ambitieuze generaal in opstand komen en de macht overnemen als usurpator. Dat is ook precies wat er gebeurde in het jaar 610.[19]

In dat jaar nam Heraclius met een usurpatie de macht over in het Byzantijnse Rijk. Hij zou het keizerschap vervolgens behouden tot 641. In dit werkstuk staat de usurpatie van Heraclius centraal. Over Heraclius is in de moderne historiografie nog relatief weinig geschreven. Er worden enkele passages aan hem gewijd in de negentiende-eeuwse *History of Greece* van George Finlay en de *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* van J.B. Bury.[20] Beide interpretaties zijn sterk gedateerd. Natuurlijk wordt Heraclius ook beschreven in meer recente werken over de gehele geschiedenis van het Byzantijnse Rijk, zoals in het werk van Herrin en het werk van, één van de eerste Byzantinologen, George Ostrogorsky, maar daarbij gaat het enkel om verwijzingen binnen hoofdstukken.[21] Ook in monografieën over

[18] Anthony Kaldellis, *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome* (Cambridge 2015) 199-202.
[19] David Micheal Olster, *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: Rhetoric and Revolution in Byzantium* (Amsterdam 1993) 165-168, 183-185.
[20] George Finlay, *History of Greece* (Oxford 1877) 311-350; John Bury, *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (London 1889) 207-273.
[21] Herrin, *Byzantium,* 83-88; Ostrogorsky, *the Byzantine state*, 79-98.

de zevende eeuw, zoals de inmiddels gedateerde Griekse monografie van Stratos en het reeds genoemde en meer recente werk van Haldon, wordt Heraclius behandeld.[22] In de Italiaanse biografie van Heraclius uit 1905, geschreven door Angelo Pernice, wordt erkend dat de interpretaties van Heraclius' heerschappij op dat moment nog zeer ontoereikend waren. Deze Italiaanse biografie bleef het standaard werk van Heraclius tot de publicatie van Walter Kaegi uit 2003. Voor het eerst verscheen er een Engelse biografie over de volledige regeringsperiode van Heraclius genaamd *Heraclius: Emperor of Byzantium*.[23]

Heraclius' regering wordt in de, onder andere de hierboven genoemde, historiografie vrijwel uitsluitend geanalyseerd aan de hand van de, weinig overgeleverde, contemporaine kronieken. Belangrijke kronieken uit de regeerperiode van Heraclius betreffen onder andere: de *Chronicon Paschale,* die de geschiedenis van het Byzantijnse Rijk van 284 tot 628 beschrijft, de kroniek van Theophanes, die de zevende tot de negende eeuw behandelt en de Armeense geschiedenis, door historici toegeschreven aan de Armeense bisschop Sebeos, waarin onder andere de regeringsjaren van Heraclius worden beschreven.[24] Deze, en andere, primaire geschriften uit de tijd van Heraclius hebben, volgens David Pritchard, die promoveerde op het imago van Heraclius als usurpator, meerdere problemen. Zo beschikten de antieke schrijvers bijvoorbeeld niet over goede en complete bronnen, waardoor geen van hen volledig geïnformeerd was over de relevante contemporaine gebeurtenissen. De antieke schrijvers beschreven weliswaar wat er gebeurde in 610 in Egypte, waar Heraclius zijn revolte begon, maar schreven vrijwel niets over wat er op dat moment speelde in Constantinopel. Dit is een voorbeeld van de onvolledigheid van de primaire geschriften. Ook waren de antieke auteurs, volgens Pritchard, bevooroordeeld en partijdig, met name als er werd geschreven over het religieuze beleid van Heraclius.[25] Een ander probleem is de manier waarop moderne historici zijn omgegaan met deze primaire geschriften. Door de incomplete kronieken hebben historici

[22] Andreas Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, vert. Marc Ogilvie-Grant en Harry Hionides (Amsterdam 1968-1972) volume 1&2; Haldon, *The Transformation of a Culture,* 9-41.
[23] Walter Kaegi, *Heraclius: Emperor of Byzantium* (Cambridge 2003) 1-5; Angelo Pernice, *Imperatore Eraclio saggio di storia bizantina* (Florence 1905) VII; Hans A. Pohlsander, 'Recent work on the Emperor Heraclius', *Byzantion* 73:2 (2003) 547-558, aldaar 547, 553-558.
[24] Voor moderne vertalingen van de genoemde kronieken zie: Theophanes, *Anni Mundi 6095-6305,* vert. Harry Turtledove, *The Cronicle of Theophanes* (Philadelphia 1982); Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, vert. R.W. Thompson, hist. commentaar. James Howard-Johnston, *Translated Texts for Historians volume 31* (Liverpool 1999); *Chronicon Paschale 284-628 AD,* vert. Micheal Whitby en Mary Whitby, *Translated Texts for Historians volume 7* (Liverpool 1989).
[25] Zie voor de problemen omtrent de primaire geschriften uit de tijd van Heraclius: David Pritchard, The Emperor Heraclius: Investigations into the Image of an Emperor (Dissertatie, University of St. Andrews, St. Andrews 1993) 1-7; Kaegi, *Heraclius*, 6

vaak enkel de aandacht gericht op bepaalde, goed gedocumenteerde, periodes van Heraclius' heerschappij.[26]

Dit werkstuk richt zich op de usurpatie van Heraclius, maar doet dit niet, zoals Pritchard en Olster hebben gedaan, op basis van contemporaine primaire geschriften. In dit werkstuk staat de iconografische representatie van Heraclius op munten en de zogeheten 'David schalen' centraal. De keuze voor iconografie als centrale bron heeft meerdere redenen. In de vorige alinea is al aangegeven dat de primaire geschriften over de heerschappij van Heraclius niet alleen schaars maar ook lastig te interpreteren zijn. Zoals historicus en numismaat Philip Whitting, in de inleiding van zijn werk over de Byzantijnse numismatiek, al stelde, kunnen munten een goede bron vormen voor historisch onderzoek naar periodes waarvan de literaire bronnen slecht zijn overgeleverd, zoals voor de periode van Heraclius.[27] Daarnaast is er weinig geschreven over de relatie tussen de Byzantijns-keizerlijke iconografie en het fenomeen van de laatantieke usurpatie, ook niet in het geval van een relatief bekende Byzantijnse keizer als Heraclius. Deze lacune in de historiografie is bijzonder, want iconografie kan juist voor het fenomeen van de laatantieke usurpatie een relevante bron vormen. Zowel Kaldellis als Pfeilschifter concluderen immers dat het volk de belangrijkste groep was in het acceptatiesysteem van Constantinopel. Het was daarom voor keizers, en zeker usurpatoren, van groot belang hoe zij zich aan het volk representeerden. Byzantijnse keizers representeerden zichzelf op verschillende manieren naar het volk toe, zoals bijvoorbeeld op zondag tijdens de mis in de St. Sophia of vanuit de *Kathisma* in het hippodroom van Constantinopel. Het probleem met deze publieke optredens was dat ze enkel plaatsvonden voor het volk van Constantinopel en dan ook nog enkel voor diegenen die het 'voorrecht' hadden om bij zulke gelegenheden aanwezig te zijn. De keizerlijke iconografie daarentegen heeft, met name voor de bronzen munten, een veel breder publiek. De iconografische voorstellingen op de munten werden door iedereen in het Byzantijnse Rijk en soms zelfs daarbuiten bekeken. Het was voor een usurpator daarom zeer relevant op welke manier hij werd gerepresenteerd op de munten en wat voor boodschap deze representatie bevatte.

Het werkstuk is drieledig opgebouwd: allereerst zal de usurpatie van Heraclius en zijn regeerperiode worden beschreven aan de hand van de, reeds genoemde, primaire bronnen. Vervolgens wordt de keizerlijke iconografie van Heraclius en zijn voorgangers geanalyseerd. Heraclius' numismatische iconografie wordt vergeleken met die van zijn voorgangers. De, ten

[26] Ibidem, 7-10.
[27] Philip D. Whitting, *Byzantine Coins* (London 1973) 16-17.

op zichte van zijn voorgangers, afwijkende iconografische thema's op de munten van Heraclius worden vervolgens geanalyseerd en in verband gebracht met zijn usurpatie.[28] Tot slot worden de zogeheten 'David schalen' geanalyseerd, een set van negen zilveren schalen die, volgens sommige kunsthistorici, Heraclius als David afbeelden. Het doel van dit werkstuk is om de keizerlijke contemporaine iconografie van Heraclius in verband te brengen met zijn usurpatie en met behulp van een casestudy naar Heraclius aan te tonen dat iconografie een nuttige bron kan zijn voor het bestuderen van het veelbeschreven fenomeen van de laatantieke usurpatie.

[28] Voor meer informatie over de methodologie en theorieën gebruikt voor de analyse van het numismatische bronnencorpus zie het tweede hoofdstuk: numismatische representaties Heraclius, pagina 16-17.

Heraclius: usurpator, overwinnaar en verliezer

Flavius Heraclius de Jongere werd geboren in 575. Over de jeugd van Heraclius is weinig tot niets bekend. Zijn vader, Heraclius de Oudere, was een belangrijk generaal onder keizer Maurice (582-602) en werd gestationeerd in Armenië waar Heraclius de Jongere waarschijnlijk ook is opgegroeid.[29] Dit hoofdstuk geeft een kort overzicht van de usurpatie en heerschappij van Heraclius de Jongere van 610 tot 641. Voor het leven van Heraclius baseren historici zich veelal op de beperkt overgeleverde antieke teksten. Op basis van deze antieke teksten[30] wordt er in de historiografie vaak een, algemeen geaccepteerd, overzicht gegeven van de heerschappij van Heraclius. In dit werkstuk wordt dit historische overzicht als hulpmiddel gebruikt voor de analyse van de iconografie van Heraclius in de volgende twee hoofdstukken.

Tussen het jaar 600 en 602 werd Heraclius de Oudere aangesteld als *exarchaat* (militair-politiek bestuurder) in Byzantijns-Afrika. Heraclius de Jongere[31] verbleef samen met zijn vader in Carthago, van waaruit de regio bestuurd werd. Vanuit Carthago begonnen de beide Heraclii in 608 samen een revolte tegen keizer Phokas (602-610). Phokas' heerschappij werd door contemporaine schrijvers als tiranniek beschreven en velen, waaronder de Heraclii, accepteerden de keizer niet vanwege zijn bloedige machtsgreep in 602. Dit waren belangrijke motieven voor de Heraclii om een revolte te beginnen. Door de interne verdeeldheid in het rijk als gevolg van de revolte, begon de Sassanidische 'koning der koningen' Chosroes II (590-628) een aanval aan de oostelijke grens van het Byzantijnse Rijk. Uit de tijd van de revolte (608-610) zijn zeer weinig bronnen overgeleverd. De bronnen over de revolte zijn vaak later geschreven als propaganda aan het hof van Heraclius. Heraclius en zijn vader benoemden zichzelf tot consul in Carthago, een inmiddels anachronistisch geworden functie in het Byzantijnse Rijk. Een zeer zeldzame consulaire munt uit deze periode toont de beide Heraclii als consul en is geslagen in Carthago tussen 608-610 (figuur 1).[32] In 610 hadden de Heraclii heel Byzantijns-Afrika in handen, waaronder de, door de graantoevoer aan Constantinopel, belangrijke regio Egypte.[33]

---

[29] Kaegi, *Heraclius,* 21-23.

[30] Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de volgende laatantieke kronieken: Theophanes, *Anni Mundi,* vert. Turtledove*;* Sebeos, *The Armenian History,* vert. Thompson*; Chronicon Paschale 284-628 AD,* vert. Whitby.

[31] Vanaf dit moment aangeduid als enkel 'Heraclius'.

[32] Sebeos, *The Armenian History,* hoofdstuk 31 (Thompson 57-58); Kaegi, *Heraclius*, 25-26, 37-42; Pritchard, The Emperor Heraclius, 55, 65-72; Voor een numismatische analyse van de consulaire munten van Heraclius zie: Philip Grierson, 'The Consular Coinage of Heraclius and the Revolt against Phocas of 608-610', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 10:37/38 (1950) 71-93.

[33] Kaegi, *Heraclius*, 45.

Heraclius vertrok vervolgens met een vloot richting Constantinopel. In Abydos (huidig Canakkale in Turkije) ontmoette Heraclius alle uit Constantinopel afkomstige edelen die de revolte tegen Phokas steunden. Samen met hen trok Heraclius naar Herakleia (huidig Marmara Ereğlisi in Turkije) waar hij zich, negentig kilometer buiten Constantinopel, al tot keizer liet kronen door de bisschop van Cyzicus met een diadeem uit de kerk van de *theotokos* in Artake (huidig Erdek in Turkije). Tegelijkertijd liet Phokas in Constantinopel de verloofde van Heraclius, Eudokia, en Heraclius' moeder, opsluiten in één van de keizerlijke kloosters in de stad.[34] Eén van de, aan Heraclius geallieerde, edelen in Constantinopel zette de haven in brand om het gezag van Phokas te ondermijnen. Vervolgens namen de, revolte steunende, edelen Phokas, volgens de *Chronicon Paschale* 'naakt', gevangen.[35] De *Chronicon Paschale* beschrijft gedetailleerd het gruwelijke einde van Phokas. Phokas werd met een boot naar Heraclius gebracht die zich nog altijd buiten de stad bevond. Phokas' rechterarm werd eraf gehakt, daarna ook zijn linkerhand en tot slot zijn hoofd. Het hoofd van Phokas werd op een paal gespietst en in een parade aan het volk getoond. Uiteindelijk werd het lichaam van de afgezette keizer verbrand op het Forum van de Os.[36] Diezelfde dag nog werd Heraclius, opnieuw, tot keizer gekroond, dit keer door patriarch Sergios[37] en trouwde hij met Eudokia.[38]

Ook na de usurpatie van Heraclius bleef de Byzantijns-Sassanidische oorlog (602-628) voortduren. De Sassaniden veroverden, mede doordat het Byzantijnse Rijk nog verzwakt was, steeds meer gebieden. De eerste jaren van Heraclius' regering werden gekenmerkt door aanhoudende veroveringen van de Sassaniden. In 619 hadden de Perzen al heel huidig Syrië, Palestina, Israël en Egypte veroverd. Bij de inname van de heilige stad Jeruzalem werd het daar aanwezige Heilige Kruis gestolen. Heraclius probeerde aanvankelijk vrede te sluiten met Chosroes II maar die ging hier niet op in.[39] Tegelijkertijd vielen de Avaren, een nomadisch volk, in 619 de Byzantijnse provincie Thracië (in het zuidoosten van Europa) binnen. Heraclius

[34] Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 610-611 (Turtledove 8-9); Sebeos, *The Armenian History,* hoofdstuk 34 (Thompson 65-70); Kaegi, *Heraclius*, 45-50; Pritchard, The Emperor Heraclius, 65-72.
[35] *Chronicon Paschale*, jaar 610 (Whitby 149-152).
[36] Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 610-611 (Turtledove 8-9); Kaegi, *Heraclius,* 45-50; Pritchard, The Emperor Heraclius, 65-72; *Chronicon Paschale,* jaar 610 (Whitby 149-152).
[37] De antieke kronieken zijn het oneens over in welke kerk Heraclius gekroond zou zijn. Volgens Theophanes werd Heraclius gekroond in een keizerlijke kapel in het Grote Paleis van Constantinopel. Volgens de *Chronicon Paschale* vond de kroning plaats in de St. Sophia; Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 610-611 (Turtledove 8-9); *Chronicon Paschale,* jaar 610 (Whitby 149-152).
[38] Pritchard, The Emperor Heraclius, 65-72; Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 610-611 (Turtledove 8-9); *Chronicon Paschale,* jaar 610 (Whitby 149-152).
[39] Pritchard, The Emperor Heraclius, 111-113, 116-118; Theophanes, *Anni Mundi,* jaren 613-614, 614-615, 615-616, 616-617 (Turtledove 10-12); Sebeos, *The Armenian History,* hoofdstuk 34 (Thompson 65-70); *Chronicon Paschale,* jaar 614 (Whitby 156-157); Herrin, *Byzantium,* 83-84; Zie voor een uitgebreide beschrijving van de Byzantijns-Sassanidische oorlog tijdens Heraclius' heerschappij: Kaegi, *Heraclius*, 100-192.

stuurde gezanten en sloot vrede met de *Khagan* (koning) van de Avaren, maar al snel werd duidelijk dat de Avaren zich niet aan deze vrede gingen houden.[40] In 620 verplaatste Heraclius zijn legers naar Armenië om van daaruit een militaire campagne tegen de Sassaniden te beginnen. Hij liet zijn zoon Heraclius Constantius samen met patriarch Sergios achter in Constantinopel om daar te regeren. Zelf ging Heraclius met de troepen mee als generaal; de eerste keer sinds Arcadius (395-408) dat een keizer dat deed.[41]

Heraclius viel in 622 het Sassanidische rijk binnen en versloeg het leger van de befaamde Perzische generaal Shahbaraz. Vervolgens veroverde Heraclius tussen 622-624 enkele dorpen/stadjes in het Sassanidische rijk. In 626 werd Constantinopel verrast door een belegering van samenspannende Avaren en Sassaniden. Heraclius stuurde een deel van zijn leger terug naar Constantinopel maar bleef zelf in het Sassanidische rijk. Na tien dagen tevergeefs belegeren gaven de Avaren en Sassaniden de aanval op Constantinopel op. Heraclius sloot intussen bondgenootschappen met het nomadische volk van de Chazaren in de Sassanidische regio en behaalde, mede daardoor, een verpletterende overwinning op de Sassaniden bij de slag om Nineveh in 627. Chosroes II trok zich terug in de hoofdstad Ctesiphon (nabij het huidige Bagdad in Irak) maar weigerde vrede te sluiten, wat uiteindelijk leidde tot een opstand van enkele Sassanidische generaals, waaronder Shahbaraz.[42] Chosroes II werd afgezet en de nieuwe Sassanidische 'koning der koningen' sloot vrede met Heraclius. Heraclius ging vervolgens in 628 naar Jeruzalem om het Heilige Kruis terug te brengen en in ere te herstellen. De blijdschap van deze overwinning was echter maar van korte duur. Met het verslaan van deze eeuwenoude vijand van het Byzantijnse Rijk werd tegelijkertijd een nieuwe aartsvijand geboren.[43]

In het jaar 632[44] stierf de islamitische profeet Mohammed in Mekka. Onder de directe opvolgers van de profeet, genaamd *kaliefen*, begonnen de zogenoemde Arabische veroveringen. Het Byzantijnse Rijk was enorm verzwakt door de oorlogen met de Sassaniden en de Avaren en kon onder andere daardoor weinig weerstand bieden tegen de oprukkende Arabieren. Naast

[40] Theophanes, *Anni Mundi,* jaren 618-619 (Turtledove 12); *Chronicon Paschale*, jaar 623 (Whitby 165).
[41] Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, 100-101; Theophanes, *Anni Mundi,* jaren 620-621, 621-622 (Turtledove 13-15); Sebeos, *The Armenian History,* hoofdstuk 38 (Thompson 78-84); *Chronicon Paschale,* jaar 624 (Whitby 166-167).
[42] Pritchard, The Emperor Heraclius, 124-126, 133-134; Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, 101-106; Herrin, *Byzantium*, 83-86; Theophanes, *Anni Mundi*, jaren 622-623, 623-624, 625-626, 626-627 (Turtledove 16-29); Sebeos, *The Armenian History*, hoofdstuk 38 en 39 (Thompson 78-86); *Chronicon Paschale*, jaar 626 (Whitby 168-170).
[43] Theophanes, *Anni Mundi,* 627-628, 628-629 (Turtledove 29-30); Sebeos, *The Armenian History,* hoofdstuk 41 (Thompson 90); Ostrogorsky, *History of the Byzantine state,* 105-106; Herrin, *Byzantium*, 84-85.
[44] Theophanes dateert de dood van de islamitische profeet Mohammed op 631 in plaats van de gebruikelijke datum van 632; Theophanes, *Anni Mundi*, 630-631 (Turtledove 34-36).

de militaire verzwakking waren er, met name in de regio's Egypte en Syrië, meerdere interne conflicten met religieuze minderheden, zoals bijvoorbeeld de *monofysieten.* Na jarenlange onderdrukking door de streng orthodoxe Byzantijnen werden de Arabieren door bijvoorbeeld de *monofysieten* eerder gezien als 'bevrijders' dan bezetters. Volgens historicus John Moorhead was er echter geen sprake van, de in de historiografie vaak gesuggereerde, samenwerking tussen *monofysieten* en Arabieren.[45] In een snel tempo vielen de grote steden van het Midden-Oosten in handen van de moslims: Damascus, Antiochië en ook de heilige stad Jeruzalem. In 636[46] werd het Byzantijnse leger verslagen door de Arabieren bij de slag bij de Yarmuk (een zijrivier van de Jordaan). Na de verovering van de gebieden Syrië en Palestina veroverden de Arabieren ook Egypte in 640. De Arabieren versloegen de Sassaniden bij de slag om Al-Qadisyya waarmee er voorgoed een einde kwam aan het eeuwenoude Sassanidische rijk.[47] De door Heraclius veroverde gebieden in zijn veldtocht van 622-628 verdwenen als sneeuw voor de zon in de Arabische opmars. Alhoewel het Byzantijnse Rijk, in tegenstelling tot het Sassanidische rijk, wel bleef bestaan, was het rijk onder Heraclius enorm veel gebieden kwijtgeraakt. Heraclius stierf snel na deze opeenvolgende nederlagen, in 641 overleed hij aan waterzucht.[48]

Heraclius' heerschappij kan worden gekenmerkt door grote overwinningen maar uiteindelijk ook door grote, territoriale, verliezen. Het leven van Heraclius kenmerkte zich ook door persoonlijk verlies. Zo overleed zijn eerdergenoemde vrouw Eudokia in 612 na de geboorte van hun zoon en latere keizer Heraclius Constantius. Heraclius nam vervolgens het controversiële besluit om te trouwen met zijn nicht Martina waarmee hij, onder andere, de zoon en latere keizer Heraclonas kreeg. Trouwen met je nicht werd door de geestelijkheid van Constantinopel als incest beschouwd en daardoor weigerde de aanvankelijk kerk het huwelijk van Heraclius en Martina te erkennen.[49] Ondanks de enorme nederlagen aan het eind van Heraclius' heerschappij kan zijn usurpatie uit 610 met recht een succes worden genoemd, zeker in vergelijking met zijn voorganger Phokas. Heraclius stichtte een dynastie die 91 jaar het

[45] John Moorhead, 'The Monophysite Response to the Arab invasions', *Byzantion* 51:2 (1981) 579-591, aldaar 590-591; Kaegi, *Heraclius,* 257; Daniel Brown, *A New Introduction to Islam* (Hoboken 2017) 125.
[46] Opnieuw hanteert Theophanes hier een andere datering dan gebruikelijk namelijk 635 voor de slag bij Yarmuk in plaats van 636; Theophanes, *Anni Mundi*, jaar 634-635 (Turtledove 38-39).
[47] Jonathan Bloom en Sheila Blair, *Islam: A Thousand Years of Faith and Power* (New Haven 2002) 49-50; Brown, *Introduction Islam*, 124-126; Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 110-111; Herrin, *Byzantium,* 85-86; Theophanes, *Anni Mundi*, jaren 634-635, 635-636, 637-638, 638-639, 639-640 (Turtledove 38-40); Sebeos, *the Armenian History,* hoofdstuk 42 (Thompson 94-99); Voor een uitgebreide beschrijving van de Arabische veroveringen en de rol van Heraclius hierin zie: Kaegi, *Heraclius*, 229-300; Brown, *Introduction Islam,* 123-132.
[48] Theophanes, *Anni Mundi*, jaar 640-641 (Turtledove 40-41); Haldon, *The Transformation of a Culture,* 436-446.
[49] Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 611-612, 614-615 (Turtledove 10-11); Kaegi, *Heraclius*, 106-107.

Byzantijnse Rijk zou blijven regeren.[50] De vraag voor dit werkstuk is in hoeverre Heraclius' keizerlijke iconografie heeft bijgedragen aan het succes van zijn usurpatie en waarin zijn iconografie afweek van zijn voorgangers.

[50] Mike Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty in Heraclian Ideology' in: Shauyn Tougher, *The Emperor in the Byzantine World* (New York 2019) 28-51, aldaar 30-31.

Heraclius' numismatische iconografie

Byzantijnse numismatiek kwam al op in de negentiende eeuw, met name in Frankrijk. De publicaties in het onderzoeksveld van de Byzantijnse numismatiek beperken zich, tot en met de jaren tachtig van de vorige eeuw, vooral tot catalogi en overzichtswerken.[51] Tegenwoordig richten de publicaties over de Byzantijnse numismatiek zich vaak op specifieke munten en/of iconografische thema's. Numismaten leggen het begin van het Byzantijnse muntstelsel tijdens de heerschappij van Anastasius I (491-518), vanwege de hervormingen van de Romeinse bronzen munten onder zijn heerschappij.[52] In dit hoofdstuk worden de numismatische representaties van Heraclius geanalyseerd en vergeleken met die van zijn voorgangers Phokas (602-610) en Maurice (582-602).

Michael Hendy stelt, in zijn bekende standaardwerk uit 1985 over de Byzantijnse monetaire economie, dat er te weinig samenwerking was tussen de disciplines van numismatiek en geschiedenis. Volgens Hendy belemmerde dit gebrek aan samenwerking het onderzoek naar, onder andere, de Byzantijnse monetaire economie.[53] Volgens de numismaat Andrei Gandila gold dit in 2018 nog steeds. Ook hij stelt, dat numismatische bronnen maar zelden gebruikt worden in het historisch onderzoek naar de late oudheid. De munten worden, zoals bovenstaande alinea illustreert, al heel lang bestudeerd maar deze numismatische kennis bereikt zelden het historiografische debat. Volgens Gandila zijn Byzantijnse munten één van de minst gewaardeerde en gebruikte primaire bronnen. Ten onrechte want ze kunnen een enorme schat aan informatie bevatten. In de onderzoeken waar wel gebruik werd gemaakt van Byzantijnse munten werd er voornamelijk gefocust op de gouden solidus munt. Dit is op een aantal punten

[51] Whitting, *Byzantine Coins,* 28-31; Voor de negentiende eeuw zijn de volgende Franse publicaties van belang: Jean Sabatier, *Description générale des Monnaies byzantines* (Parijs 1862); Felicien de Saulcy, *Essai de Classification des Suites monétaires byzantines* (Metz 1836); De eerste Engelse publicatie, tevens de eerste publicatie met foto's van de munten is Warwick Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum Volume I* (London 1908); Naast dit werk is het, nooit voltooide Russische werk van Joseph Tolstoi een belangrijke publicatie in de Byzantijnse numismatiek: Joseph Tolstoi, *Monnaies Byzantines* (St. Petersburg 1912-1914); Het meest recente en meest gebruikte werk is de catalogus van de Dumbarton Oaks en Whittemore collectie: Philip Grierson, Alfred Bellinger, Melinda Mays en Michael Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume 1-5* (Washington 1968)*;* De volgende overzichtswerken uit de twintigste eeuw zijn van belang voor de Byzantijnse numismatiek: Whitting, *Byzantine Coins*; Hugh Goodacre, *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire* (2e druk; London 1960); Eerste druk van Goodacre kwam uit in drie delen in respectievelijk 1928, 1931 en 1933.

[52] Gabriela Ingrid Bijovski, *Gold coin and small change: monetary circulation in fifth-seventh century Byzantine Palestine* (Triëste 2012) 4; Wolfgang Hahn en William E. Metcalf, *Studies in Early Byzantine Gold Coinage* (New York 1988) 5-7.

[53] Walter Treadgold, 'Numismatics and the Ripening of Byzantine Studies' in: Bogdan-Petru Maleon en Anda-Elana Maleon eds., *Studies in Byzantine Cultural History* (Bucuresti-Braila 2015) 23-45, aldaar 23; Andrei Gandila, 'Reconciling the 'Step Sisters': Early Byzantine Numismatics, History and Archeology', *Byzantinische Zeitschrift* 111:1 (2018) 103-134, aldaar 103-104; Zie ook: Michael Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy* (Cambridge 1985).

problematisch: slechts een klein deel van de bevolking gebruikte deze gouden munten als betaalmiddel, de meeste transacties werden gedaan met munten van mindere waarde zoals de bronzen follis. In tegenstelling tot de gouden munten hebben bronzen munten het voordeel dat ze een groter publiek bereikten. Daarnaast zijn er logischerwijs ook veel meer bronzen munten overgeleverd en tot slot bevatten ze, in tegenstelling tot de gouden solidus, een datering.[54] Zoals in de inleiding reeds gesteld, wordt er in dit onderzoek ingegaan op de, door Hendy en Gandila reeds aangeduide, lacune in de historiografie namelijk het gebruik van numismatische bronnen voor historisch onderzoek zoals de analyse van het fenomeen van de laatantieke usurpatie. Voor dit onderzoek worden zowel gouden als bronzen munten gebruikt om zo een zo goed mogelijk beeld te kunnen krijgen van de iconografie van Heraclius op de munten.

Dit onderzoek maakt voornamelijk gebruik van de collectie van het British Museum, maar refereert ook aan de Dumbarton Oaks en Whittemore collectie.[55] Beide behoren tot de grootste collecties van Byzantijnse munten ter wereld. Van de munten uit bovenstaande collecties worden alleen de munten bestudeerd die in Constantinopel tijdens de heerschappij van Maurice, Phokas en Heraclius (582-641) geslagen zijn. Er is bewust gekozen om enkel te kijken naar de, in Constantinopel geslagen, munten omdat de keizers hier waarschijnlijk het meeste invloed hebben gehad op de iconografie.[56]

De munten uit de periode van Heraclius zijn, door Grierson, ingedeeld in verschillende iconografisch-thematische sets. Grierson onderscheidt zes verschillende iconografische thema's/sets op de voor- en achterkant van de gouden en bronzen munten (bijlage 4). Door deze verschillende sets met elkaar te vergelijken wordt er onderzocht welke kenmerken er in de iconografie van Heraclius verschillen met de iconografie op de munten van de twee voorgaande keizers.[57] Dezelfde thematische indeling is toepasbaar op de Heraclius' munten in de collectie van het British Museum (bijlage 5). De, ten op zichte van zijn voorgangers, afwijkende

[54] Gandila, 'Early Byzantine Numismatics', 103-105, 110-111.

[55] De zilveren munten worden in dit werkstuk buiten beschouwing gelaten, ze komen enkel voor in de periode van Heraclius en wijken weinig tot niet af van de iconografie van de gouden en bronzen munten. Voor de collectie van het British Museum wordt gebruik gemaakt van het werk van Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum Volume I* (London 1908). Alhoewel er sinds de publicatie van het werk van Wroth wel nieuwe Byzantijnse munten zijn gevonden en toegevoegd aan de collectie van het British Museum verandert dit weinig aan de algemene iconografie van het bronnencorpus. Het werk van Wroth blijft daarom voor een onderzoek naar de algemene keizerlijke iconografie, in dit geval in de zevende eeuw, goed bruikbaar. Voor de datering van de munten uit de periode 582-641 zie: Philip Grierson, 'Solidi of Maurice, Phokas and Heraclius', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 10:37/38 (1950) 49-70.

[56] Voor de verschillende centra waar munten geslagen werden in het Byzantijnse Rijk en de invloed van de keizer op deze centra zie: Whitting, *Byzantine Coins*, 72-75

[57] Zie voor de indeling van Grierson; Whitting, *Byzantine Coins,* 131; Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 216-217.

iconografische thema's op de munten van Heraclius worden geanalyseerd aan de hand van de methode van kunsthistoricus Erwin Panofsky. Deze methode bestaat uit drie stappen: de voor-iconografische beschrijving, de iconografische analyse en tot slot de iconologische analyse. Stap één betreft een simpele algemene beschrijving van wat je kunt zien op de afbeelding van de munt. Stap twee is de iconografische duiding waarbij je personen en objecten identificeert. Stap drie is de iconologische analyse waarbij je de zogenaamde *Dokumentsinn* probeert te achterhalen ofwel de 'eigenlijk' boodschap van de voorstelling op de munt.[58] Vervolgens wordt er getracht de geanalyseerde afwijkende thema's in verband te brengen met de usurpatie van Heraclius. De collecties van het British Museum en Dumbarton Oaks worden door numismaten, zoals Gandila en Constantina Katsari, als representatief gezien voor de overgeleverde Byzantijnse munten. Gandila stelt dat deze en andere museumcollecties een goede basis vormen om in ieder geval de algemene iconografische thematiek van de Byzantijnse munten te reconstrueren.[59]

Het numismatische bronnencorpus ziet er als volgt uit (zie bijlage 1, 2, 3 en 5).[60]

Keizer	solidus/semissis/tremissis	Follis	Totaal
Heraclius	95 (90/0/5)	104	199
Phokas	34 (27/2/5)	25	59
Maurice	25 (14/1/9)	83	108

De numismatische iconografie van Maurice en Phokas is vrijwel identiek. Beide heersers worden afgebeeld als buste, zowel op de gouden als bronzen munten, in consulaire of militaire kleding met helm en met een *Globus Cruciger*, ofwel rijksappel, in de rechterhand (figuur 2 en 3). De iconografie op de keerzijde van de gouden munten is bij beide keizers de godin Victoria in antiek-Griekse kledij met een kruis en een rijksappel in de handen (figuur 4). Op de keerzijde van de bronzen munten vinden we enkel letters die het gewicht, en dus de waarde, van de munt aangeven (figuur 3).[61] Phokas neemt dus grotendeels de iconografie over van Maurice en zijn voorgangers. Er zijn wel kleine verschillen in de attributen van beide keizers, maar die zijn voor

[58] Voor meer informatie over Panofsky en zijn iconografische methode zie: Gabrielle Kopp-Schmidt, *Ikonographie und Ikonologie: eine Einführung* (Keulen 2004) 52-56.
[59] Zie voor de representativiteit van museumcollecties van Byzantijnse munten: Andrei Gandila, 'Early Byzantine Coin Circulation in the Eastern Provinces: A Comparative Statistical Approach', *American Journal of Numismatics* 21 (2009) 151-225, aldaar 157-162, 191-192.
[60] Zie voor een overzicht van de desbetreffende munten: Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 127-138, 162-168 en 184-212.
[61] Voor de letters en hun betekenis op de achterkant van de bronzen Byzantijnse munten zie: Goodacre, *Coinage of the Byzantine Empire,* 13-15.

dit werkstuk niet van belang (bijlage 1, 2 en 5).[62] Eén verschil is echter wél van belang. Op de bronzen munten van Phokas verschijnt namelijk een afwijkend iconografisch type. Dit iconografische type toont Phokas staand, samen met zijn echtgenote Leontia, afgebeeld met een nimbus (figuur 5). Dit is een opvallende afwijking van het traditionele buste-model dat tot nog toe een eeuwenoude numismatische traditie was die terugging tot de Romeinse keizers.[63] Keizerinnen als Leontia speelden, zo stelt recent onderzoek, een belangrijke rol omdat zij konden zorgen voor een dynastieke opvolger. Deze variatie in Phokas' numismatische iconografie representeerde, daarmee zijn dynastieke ambities. Bij gebrek aan zonen werd enkel Leontia afgebeeld, wat gezien kan worden als een belofte aan het volk van Constantinopel dat er opvolgers zouden gaan komen. Deze iconografische aanpassing zou later, onder Heraclius, nog verder doorgevoerd worden (bijlage 5).[64]

Heraclius' numismatische iconografie verschilt op meerdere punten met de voorgaande keizerlijke numismatische representaties. Het onderstaande schema toont de verschillende iconografische thema's op de keerzijde van Heraclius' gouden munten. Voor de bronzen munten geldt net als voor de munten van Heraclius' voorgangers, dat de afbeelding enkel uit letters bestaat, die het gewicht van de munt aangeven.

Schema iconografische thema's op de keerzijde van Heraclius' munten[65]

Periode	Iconografisch thema solidus
610	Victoria. Staande figuur. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: *Globus Cruciger* (figuur 6)
610-641	Kruis op drie treden (figuur 7)

De zevende eeuw wordt door Haldon beschreven als een eeuw van transities. Volgens Grierson gold dit ook voor de zevende-eeuwse numismatische iconografie. Traditionele onderdelen van de numismatische iconografie, zoals de keizerlijke buste en de antieke godin Victoria, verdwenen namelijk in deze periode van de munten.[66] Zoals bovenstaand schema aantoont week Heraclius al in zijn eerste regeringsjaar af van het traditionele iconografische thema op de keerzijde van de gouden munten. Victoria werd als numismatisch thema door de Romeinse

[62] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 127-138, 162-168; Voor een overzicht van de datering van de munten van Maurice, Phokas en Heraclius zie: Philip Grierson, 'Solidi of Phocas and Heraclius: The Chronological Framework', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 6:19 (1959) 131-154, aldaar 148-140, 142-144.
[63] Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 65-66.
[64] Olster, *The Politics of Usurpation,* 143, 179-181.
[65] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 184-212.
[66] Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins*, 65-67; Haldon, *The Transformation of a Culture,* 436-446.

keizers gebruikt om hun overwinningen te tonen. Zo verscheen Victoria op de munten van bijvoorbeeld Octavianus (figuur 8), later keizer Augustus, na zijn overwinning bij de slag bij Actium (31 v.C.). Het iconografische motief veranderde aanvankelijk vrij weinig onder de eerste christelijk georiënteerde keizer Constantijn de Grote (306-337), maar kwam wel steeds minder voor. Op de munten van Theodosius I (346-395) draagt Victoria voor het eerst een schild met een christelijke monogram erop (figuur 9). Onder Justinus I (518-527) werd Victoria voor het eerst vervangen door een engel (figuur 10). Tiberius II verving de engel weer voor een kruis op drie treden (figuur 11). Op de gouden munten van Maurice en Phokas, zoals reeds beschreven, verscheen Victoria opnieuw op de keerzijde. Onder Heraclius verdween de antieke godin tot slot voorgoed van de Byzantijnse munten en werd vervangen door het kruis op drie treden.[67]

Het iconografische thema van het kruis op de drie treden werd door Heraclius ook al gebruikt op zijn consulaire munten, geslagen in Carthago tussen 608-610 (figuur 1).[68] Dit iconografische type wordt ook wel de *Crux Gemmata* genoemd. Volgens numismaten John Kent en Aleksandr Frolow is de *Crux Gemmata* gebaseerd op het plaatsen van een groot, met juwelen bedekt, kruis op Golgotha bij Jeruzalem door Theodosius II (408-450) na zijn overwinning op de Perzen in 420. Vanaf 421 is Victoria met een kruis in haar hand te zien op de munten van Theodosius II als teken van de overwinning van het 'ware geloof' op de Zoroastriaanse Perzen (figuur 12).[69] Dit kruis werd vaak genoemd door pelgrims in hun beschrijvingen van Jeruzalem. De drie treden onder het kruis symboliseerden de Calvarieberg waarop Jezus gekruisigd zou zijn. De afbeelding van het kruis op drie treden, dat op de munten van Heraclius verscheen, zien we voor het eerst op de munten van Tiberius II (574-582) maar dan met enkele juwelen erop. Dit type kruis, met de juwelen, zien we ook in de vijfde-eeuwse apsismozaïek in de Santa Pudenziana in Rome (figuur 11 en 13).[70] Het iconografische type

[67] Bellinger & Berlincourt stellen in hun essay, over het iconografische thema van de antieke godin Victoria, dat onder Tiberius II Victoria voorgoed van de Byzantijnse munten verdween, dit is onjuist immers verscheen Victoria bij Maurice en Phokas nog steeds op keerzijde van de solidi munten; Alfred Bellinger en Marjorie Alkins Berlincourt, 'Victory as a Coin Type', *Numismatic Notes and Monographs* 149 (1962) 1-68, aldaar 49-54, 61-64; Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 67.

[68] Zie: Grierson, 'The Consular Coinage of Heraclius', 71-93.

[69] Tegenwoordig wordt er getwijfeld aan de historiciteit van het plaatsen van het kruis op Golgotha in 420 door Theodosius II zie hiervoor: Christine Milner, 'Lignum Vitae' or 'Crux Gemmata'? The Cross of Golgotha in the Early Byzantine Period', *Byzantine and Modern Greek Studies* 20 (1996) 77-99; John Kent, 'Auream Monetam… Cum Signo Crucis', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 6:20 (1960) 129-132, aldaar 131-132.

[70] De mozaïek wordt gedateerd in de vroege vijfde eeuw op basis van een, in de zestiende eeuw, verloren gegane inscriptie met de naam van paus Innocentius I (402-417). Zie hiervoor: Fredric Schlattler, 'The Text in the Mosaic of Santa Pudenziana', *Vigiliae Christianae* 43:2 (1989) 155-165, aldaar 155-156.

kruis dat we op de munten van Heraclius tegenkomen kennen we tevens uit een achtste-eeuwse Byzantijnse mozaïek in de apsis van de Hagia Eirene in Constantinopel (figuur 14).[71]

Heraclius' veranderde nog in zijn eerste jaar de iconografie op de keerzijde van de solidi. Deze opmerkelijke verandering, dat Heraclius een kruis op de achterkant van de solidi prefereerde boven Victoria, zou meerdere redenen kunnen hebben. Een eerste optie is dat het kruis een verwijzing zou kunnen zijn naar Theodosius II en zijn overwinning op de Perzen, maar dit lijkt, twee eeuwen na datum, niet voor de hand liggend. Een tweede optie is dat de afbeelding verwees naar het herstellen van het heilige kruis door Heraclius.[72] Een derde optie is dat het kruis afgebeeld werd als een soort 'appeasement-politiek' tegenover de geestelijkheid vanwege Heraclius' controversiële huwelijk met Martina. Het probleem met de laatste twee interpretaties is dat ze refereren aan gebeurtenissen na 610, namelijk het herstellen van heilige kruis in 628 en het huwelijk met Martina in 613 of 623.[73] Meer waarschijnlijk is dat het vervangen van Victoria door het kruis op drie treden onderdeel was van de zevende-eeuwse transformatie van de Byzantijnse cultuur. Volgens Haldon werden Byzantijnen zich in de zevende eeuw meer bewust van hun Grieks-christelijke identiteit.[74] In deze interpretatie kan de plotselinge wijziging van het iconografisch thema op de keerzijde van de solidi door Heraclius worden gezien als het eind van een proces dat begon onder Justinus I, voortgezet door Tiberius II en nu voltooid door Heraclius, namelijk een definitief einde maken aan de profane symbolen op de Byzantijnse munten.

Heraclius week in zijn iconografie op de voorzijde van de munten tevens al snel af van zijn voorgangers. Onderstaand schema toont de iconografische sets op de voorzijde van de munten van Heraclius en hun ontwikkeling gedurende zijn regeerperiode (610-641).

[71] Voor de datering van de mozaïek in Hagia Eirene en haar historische achtergrond ten tijde van het iconoclasme zie: Eston Adams, A Reconsideration of the Apse of Hagia Eirene (Dissertatie, University of Louisville, 2011); Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 94-97; Kent, 'Cum Signo Crucis', 131-132.
[72] Kent, 'Cum Signo Crucis', 131-132; Kaegi, *Heraclius,* 65-68.
[73] Kaegi, *Heraclius,* 106-107, 260-261; Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 611-612, 614-615 (Turtledove 10-11). Voor het debat over de datum van het huwelijk van Heraclius en Martina zie: James Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford 2010) 281-282.
[74] Haldon, *The Transformation of a Culture,* 436-446.

Schema iconografische sets op de voorzijde van Heraclius' munten (bijlage 5).[75]

Periode	Iconografisch thema's solidus	Iconografische thema's follis
610-613	Buste Heraclius met korte baard (figuur 6)	Buste Heraclius met korte baard
613-629	Buste Heraclius met korte baard en Heraclius Constantius (figuur 15)	Twee of drie staande figuren in keizerlijke gewaden. 613-616: Heraclius en Heraclius Constantius (figuur 15) 616-629: Heraclius, Heraclius Constantius en Epiphania Eudocia of Martina (Figuur 16)
629-631	Twee bustes Heraclius met lange baard en snor en Heraclius Constantius	Twee staande figuren. Heraclius in militair gewaad. Heraclius Constantius in lang gewaad.
632-641	Drie staande figuren Heraclius, Heraclius Constantius en Heraclonas (figuur 17) 632-638: Heraclonas zonder kroon 639-641: Heraclonas met kroon	632-638: Twee staande figuren: Heraclius en Heraclius Constantius 639-641: Drie staande figuren Heraclius, Heraclius Constantius en Heraclonas. Alle drie gekroond. (figuur 17)

Zoals duidelijk wordt uit het bovenstaande schema brak Heraclius al vanaf 613 met de traditionele numismatische representaties van al zijn voorgangers, door zijn zoon, en later zonen, samen met hem op de munten af te beelden. Alhoewel Phokas al samen met Leontia werd afgebeeld was het afbeelden van zonen als directe opvolgers een iconografische vernieuwing van Heraclius. Volgens Mike Humphreys, een specialist op het gebied van de late oudheid, heeft deze vernieuwing te maken met de door Haldon veronderstelde transformatie van de Byzantijnse cultuur in de zevende eeuw.[76] Voor 600 waren Byzantijns-keizerlijke dynastieën namelijk relatief zeldzaam maar vanaf de zevende eeuw werd dynastieke opvolging de meest voorkomende machtsoverdracht in het Byzantijnse Rijk. De Heraclii-dynastie zou 91

[75] Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 216-217; Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 127-138, 162-168, 184-212.

[76] Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 30-31; Haldon, *The Transformation of a Culture,* 436-446; Philip Grierson, 'Solidi of Phocas and Heraclius: The Chronological Framework', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 6:19 (1959) 131-154, aldaar 143.

jaar lang de Byzantijnse troon behouden, de langst regerende dynastie sinds de Antonijnen (96-180). Heraclius' numismatische iconografie trachtte mogelijk legitimiteit te scheppen voor zijn familie als keizerlijke dynastie. Heraclius stelde zijn dynastie veilig door zijn pasgeboren zoon in 613 al tot medekeizer te benoemen. Dit was ook precies het moment dat Heraclius Constantius op de munten verscheen (figuur 15). Vervolgens kwam later ook één van zijn andere zonen Heraclonas op de munten, aanvankelijk nog zonder kroon als junior-keizer of *Caesar*, maar vanaf 639 als medekeizer met kroon (figuur 17).[77]

Medekeizerschap kwam in de Byzantijnse periode van vóór Heraclius zelden voor.[78] Vanaf het begin had Heraclius' usurpatie een dynastiek karakter, de revolte werd immers geleid door hem en zijn vader. Heraclius' dynastieke politiek had duidelijke redenen, hij was een usurpator en was een oorlog aan het verliezen tegen de Sassaniden. Er waren dringend opvolgers nodig, waarmee Heraclius zijn positie en die van zijn familie veilig kon stellen, zeker op het moment dat hij zelf het leger ging aanvoeren en derhalve Constantinopel moest verlaten. Heraclius' dynastieke belang zal ook één van de redenen zijn geweest voor zijn controversiële huwelijk met zijn nicht Martina. Toen Eudokia overleed had Heraclius namelijk nog maar één zoon, Heraclius Constantius, die door ziekte elk moment leek te kunnen overlijden en daarmee de troonopvolging in gevaar bracht. Uit het huwelijk met Martina kwamen na enkele gehandicapte zonen uiteindelijk ook twee gezonde jongens voort: Heraclonas die in 639 tot medekeizer en David die tot *Caesar* benoemd werd. Aan het eind van zijn leven had iedereen in Heraclius' familie een keizerlijke titel, er waren maar liefst 5 keizers (senior en junior): Heraclius, Heraclius Constantius, Heraclonas, David en de kleinzoon van Heraclius, Constans II.[79]

Dagron stelt in zijn werk dat het Byzantijnse Rijk geen 'echt' dynastiek systeem had, maar dat het keizerschap eerder een soort 'erfenis' was die, volgens goed Romeins recht, verdeeld moest worden onder alle zonen. Het krijgen van zonen ofwel opvolgers was een grote uitdaging voor Byzantijnse keizers. Heraclius dynastieke beleid was succesvol, in die zin dat zijn familie de keizerlijke titel bleef behouden. Maar doordat hij zoveel zonen tot medekeizer

[77] Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 30-32; Dagron*, Emperor and Priest*, 28-31; Kaegi, *Heraclius*, 266.

[78] Medekeizerschap kennen we wel uit de Romeinse keizertijd zoals Marcus Aurelius en Lucius Verus (161-169), Caracalla en Geta (209-211), Valerianus en Gallienus (253-260) en zelfs een vier keizersysteem tijdens de tetrarchie van Diocletianus (293-306) zie hiervoor: Olivier Hekster e.a., 'Accomodating Political Change under the Tetrarchy (293-306)', *Klio* 101:2 (2019) 610-639, aldaar 610-611.

[79] Constans II is een zoon van Heraclius Constantius en dus een kleinzoon van Heraclius: Dagron, *Emperor and Priest*, 24-28; Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 30-35; Bijovski, *Gold coin and small change*, 372.

had benoemd ontstond er na zijn dood allereerst een hevige strijd om de troon.[80] Zijn uiteindelijke opvolger Constans II nam Heraclius' dynastieke ideologie en bijbehorende iconografie over.[81]

Eén andere variatie op de munten van Heraclius is nog van belang. Deze variatie betreft de derde persoon op de bronzen munten uit de periode 616-629. Zowel Wroth als Grierson hebben de derde figuur op de bronzen munten van 616-629 geïdentificeerd als Heraclius' tweede vrouw, Martina (figuur 16 & bijlage 2, 4 en 5).[82] Deze identificatie is geënt op de kroniek van Theophanes waarin Martina voor het eerst genoemd wordt, als vrouw van Heraclius, in het jaar 616/617.[83] Zoals in het vorige hoofdstuk reeds aangegeven zitten er veel chronologische fouten in de kroniek van Theophanes.[84] Andere kronieken zoals de *Chronicon Paschale* en de kroniek van Nikephoros beschrijven het huwelijk met Martina pas in 623/624.[85] Wroth en Grierson gebruiken deze munten om aan te tonen dat de datering van Theophanes correct is. Martina verschijnt immers vanaf 616 op de munten. Anderzijds hebben historici geopperd dat de afgebeelde persoon Epiphania-Eudocia zou kunnen zijn, de dochter van Heraclius die als baby al tot keizerin gekroond werd.[86] De identificatie van Epiphania-Eudocia is door, onder andere, historica Lynda Garland verworpen. Volgens Garland is het onwaarschijnlijk dat Epiphania-Eudocia nog steeds zou worden afgebeeld op de munten na de voltrekking van het huwelijk van Martina en Heraclius, volgens de datering van Nikephorus en de *Chronicon Paschale*, in 623/624.[87] De controversiële status van Martina maakt het echter waarschijnlijker dat Epiphania-Eudocia op de munt bleef verschijnen ook na het huwelijk in 623/624. Heraclius Constantius was in deze periode namelijk ziek en leek op elk moment te kunnen overlijden waarmee Heraclius zijn opvolger zou verliezen.[88] In deze interpretatie kan Epiphania-Eudocia dienen als een teken voor het volk van Constantinopel dat zelfs als

[80] Zie voor de opvolgingsstrijd na de dood van Heraclius: Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 35-40.
[81] Dagron, *Emperor and Priest*, 24-31; Zie voor de doorwerking van de 'Salische erfopvolging' op de stabiliteit van de Heraclii-dynastie: Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 38-40.
[82] Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins,* 216-217; Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 206-209.
[83] Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 616-617 (Turtledove 12).
[84] Voor de fouten in de chronologie van de kroniek van Theophanes zie: Johnston, *Witnesses to a World Crisis,* 281-282.
[85] *Chronicon Paschale*, jaar 624 (Whitby 166); Nicephorus, *Short History,* vert. Cyril Mango, *Nikephoros, Patriarch of Constantinople: Short History* (Washington 1990) 11, jaar 624 (Mango 179-180); Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 33.
[86] Zie voor de kroning en andere ceremoniën rondom Heraclius' eerste kinderen: Kaegi, *Heraclius*, 62-63; Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 32.
[87] Lynda Garland, *Martina (Second Wife of Heraclius),* De Imperatoribus Romanis, http://www.roman-emperors.org/martina.htm#N_3_ (Geraadpleegd 17-5-2020).
[88] Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 33.

Heraclius Constantius aan zijn ziekte bezweek er nog steeds een dynastieke opvolger zou zijn. In 629 verdween Epiphania-Eudocia van de munten wat zou kunnen overeenkomen met haar vertrek uit Constantinopel voor een huwelijk met de Khazaarse generaal Ziebel, een huwelijk dat uiteindelijk niet doorging.[89]

Volgens numismaten Cecile Morrison en Pagona Papadopoulou werden Byzantijnse munten gebruikt om de keizerlijke ideologie te verspreiden. De manier waarop Heraclius zijn medekeizers en vrouw/dochter liet afbeelden maakt duidelijk dat hij bezig was met het verspreiden van zijn dynastieke ideologie.[90] De dynastieke numismatische iconografie van Heraclius was zo consistent en doorslaggevend dat er uiteindelijk een nieuw model van Byzantijns-keizerlijke heerschappij uit ontstond. Niet alleen de iconografie maar ook de, min of meer, 'Salische' erfopvolging werd door zijn opvolgers overgenomen.[91] Kortom Heraclius gebruikte de keizerlijke numismatische iconografie om zijn dynastieke ideologie te verspreiden en om zo zijn legitimiteit als usurpator te bevestigen.

Concluderend, de numismatische iconografie van Heraclius wijkt op enkele aspecten af van de meer traditionele iconografie van zijn voorgangers. De afwijking op de keerzijde heeft een duidelijke iconografische duiding, maar is lastig in verband te brengen met Heraclius' usurpatie. Meer waarschijnlijk is dat deze verandering onderdeel was van een langdurige transformatie van een profane naar een steeds christelijkere numismatische iconografie. De iconografische verandering op de voorzijde van de munten is daarentegen wel goed in verband te brengen met de usurpatie van Heraclius. Heraclius' dynastieke beleid was een manier om legitimiteit te scheppen voor zichzelf en zijn keizerlijke Heraclii-dynastie. Vanaf de geboorte van zijn eerste zoon, gaf Heraclius al zijn potentiële opvolgers een keizerlijke titel en presenteerde hen ook als medekeizers in het openbaar en deels ook op de munten. Datzelfde geldt ook voor Epiphania, of eventueel Martina, op de bronzen munten. Zij fungeerden zowel als directe opvolgers en als een 'garantie' voor de geboorte van een mannelijke opvolger. Heraclius zorgde er op deze manier voor dat er geen twijfel over mogelijk was uit welke familie de volgende keizer zou gaan komen. Heraclius' numismatische iconografie vertaalde zijn dynastieke keizerlijke ideologie naar het volk van Constantinopel en was daarin zo succesvol dat zowel de iconografie als zijn 'Salische' beleid werden overgenomen door zijn opvolgers.

[89] Lynda Garland, *Epiphania (daughter of Heraclius),* De Imperatoribus Romanis, http://www.roman-emperors.org/epiphan.htm (Geraadpleegd 18-5-2020).
[90] Pagona Papadopoulou en Cécile Morrisson, 'Symbols of Power, Symbols of Piety: Dynastic and Religious Iconography on Post-iconoclastic Byzantine Coinage' in: Micheal Grünbart, Lutz Rickelt en Martin Marko Vucetic, *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche und patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter* (Berlijn 2013) 75-98, aldaar 81, 93.
[91] Humphreys, 'The Shifting Importance of Dynasty', 40-45.

Kortom toont deze case study naar Heraclius' numismatische iconografie aan dat keizerlijke representaties op munten een nuttige bron kunnen zijn voor het bestuderen van het legitimeringsproces van een laatantieke usurpator.

De David schalen

In 1902 werden bij een opgraving in Lambousa op Cyprus negen zilveren schalen gevonden. De gevonden zilveren schalen zijn van verschillende grootte en bevatten allen scénes uit het vroege leven van de Bijbelse koning David, waarnaar de schalen vernoemd zijn. Op de keerzijden bevindt zich het keizerlijke zegel van Heraclius. Het zegel maakt duidelijk dat de schalen dateren uit de regeerperiode van Heraclius (610-641). Kunsthistorica Erica Cruikshank Dodd en numismaat John Kent hebben op basis van controlezegels de zilveren schalen gedateerd tussen 613-629/630. [92] Over de exacte datum van vervaardiging van deze zogenoemde David of Cyprus schalen is veel debat geweest. Kunsthistoricus Ernst Kitzinger beargumenteerde, op basis van stilistische kenmerken, dat de schalen uit het begin van de heerschappij van Heraclius komen. Volgens Kitzinger waren de schalen een poging om de klassieke stijl van de schaal van Theodosius de Grote te imiteren (figuur 18). Heraclius zou, door zich te verbinden aan Theodosius, legitimiteit proberen te verwerven als usurpator.[93] André Grabar suggereerde, in zijn beroemde werk *L'empereur dans l'art byzantin*, dat het waarschijnlijker is dat de schalen geproduceerd zijn na 628. Deze datum wordt ook door kunsthistorici Steven Wander en Suzanne Spain Alexander waarschijnlijker geacht, aangezien in 621 massaal zilveren, veelal liturgische, objecten werden verzameld en omgesmolten om zilveren munten te kunnen slaan voor de financiering van de Byzantijns-Sassanidische oorlog. Het is dus onwaarschijnlijk, maar niet onmogelijk, dat een grote set zilveren schalen zoals de David schalen deze periode overleefd zou hebben.[94]

De schalen zijn in 1902 samen met talloze andere waardevolle objecten gevonden. Waarschijnlijk zijn de schalen begraven ten tijde van de Arabische verovering van Cyprus 653-654. Door de extreem hoge kwaliteit van de schalen zijn ze, al sinds de ontdekking, door kunsthistorici toegeschreven aan edelsmeden in Constantinopel. Grierson stelde, op basis van de bij de opgraving gevonden kostbaarheden, dat de schalen enkel het bezit konden zijn geweest

[92] Kurt Weitzmann, 'Prolegomena to a Study of the Cyprus Plates', *Metropolitan Museum Journal* 3 (1970) 97-111, aldaar 97; Micheal Norris e.a, *A Masterwork of Byzantine Art: The David Plates: The Story of David and Goliath* (New York 2000) 6-8; Voor de exacte datering van de schalen zie: Erica Cruikshank Dodd en John Kent, *Byzantine Silver Stamps* (Washington 1961) 10.

[93] Ernst Kitzinger, 'Byzantine art in the Period between Justinian and Iconoclasm', *Berichte zum 11. Internationalen Byzantinistenkongress* (München 1958) 5-7; Suzanne Spain Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates', *Speculum* 52:2 (1977) 217-237, aldaar 235.

[94] Andre Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin* (Parijs 1936) 96; Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology', 218, 235-236; Steven Wander, 'The Cyprus Plates: The Story of David and Goliath', *Metropolitan Museum Journal* 8 (1973) 89-104, aldaar 104.

van ofwel een zeer rijke familie of het keizerlijke hof in Constantinopel. [95] Kunsthistorica Galit Noga-Banai heeft de David schalen vergeleken met andere objecten uit Constantinopel zoals zevende-eeuwse schalen, sculpturen en de vloermozaïeken uit het Grote Paleis (figuur 19). Zij concludeert dat de stijl van de David schalen terug te zien is in andere kunstwerken uit de zevende eeuw en behoorde tot de specifieke hellenistische stijl, populair bij de elite en het keizerlijke hof in Constantinopel. Wander stelt, op basis van de complexe iconografie, dat de schalen waarschijnlijk tot het keizerlijk hof hebben behoord. [96] Kortom, het is zeer waarschijnlijk dat de schalen in Constantinopel zijn gemaakt en in bezit waren van het keizerlijke hof. Hiervan uitgaande is het een belangrijke vraag hoe de schalen vervolgens op Cyprus zijn terechtgekomen. Mariëtte van Grunsven-Eygenraam heeft beargumenteerd dat de schalen na de dood van Heraclius waarschijnlijk door een familielid zijn meegegeven aan de patriarch Sergios, een goede vriend van Heraclius, of aan de patriarch van Alexandrië. Eén van deze twee mannen zou de schalen vervolgens hebben doorgegeven aan zijn familie op Cyprus, aldus Grunsven-Eygenraam. Dit is een mogelijke verklaring voor de vondst van de schalen op Cyprus.[97]

De afbeeldingen op de David schalen vertellen het verhaal van het vroege leven van koning David. De bronnen voor de stijl van de schalen zijn lastig te achterhalen. Kurt Weitzmann heeft de stijl van de David schalen in verband gebracht met de stijl van de Griekse verluchte manuscripten zoals het tiende-eeuwse Parijse Psalter (figuur 30). Aangezien er geen Byzantijnse verluchte handschriften uit de zevende eeuw zijn overgeleverd is een directe vergelijking niet mogelijk en is dus de beïnvloeding niet vast te stellen.[98] Wander heeft, op basis van de grootte van de schalen, de schalen verdeeld in drie categorieën. De grootste schaal toont het gevecht van David met Goliath (figuur 20). De tweede categorie wordt gevormd door de middelgrote schalen. Hierop zijn de zalving, de presentatie, het huwelijk en het bewapenen van David zichtbaar, allemaal met een paleis als achtergrond (figuur 21-24). De derde categorie bestaat uit de kleinste schalen waarop slechts twee figuren worden afgebeeld met een simpel landschap op de achtergrond. Op deze schalen worden het gevecht met de leeuw, het gevecht

[95] Wander, 'The Cyprus Plates', 102-103; Philip Grierson, 'The Kyrenia Girdle of Byzantine Medallions and Solidi', *Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 15:45 (1955) 55-70, aldaar 69; Ruth Leader, 'The David Plates Revisited: Transforming the Secular in Early Byzantium', *The Art Bulletin* 82:3 (2000) 407-427, aldaar 413; Norris, *Masterwork of Byzantine Art*, 6-8.

[96] Galit Noga-Banai, 'Byzantine Elite Style: The David Plates and Related Works', *Boreas* 25 (2002) 225-237, aldaar 236-237; Wander, 'The Cyprus Plates', 96.

[97] Mariëtte van Grunsven-Eygenraam, 'Heraclius and the David Plates', *Bulletin Antieke Beschaving* 48 (1973) 158-17, aldaar 174.

[98] Weitzmann, 'Study of the Cyprus Plates', 99-101.

met de beer, de confrontatie met Eliab en de dagvaarding van David afgebeeld (figuur 25-28).[99] Volgens Wander zijn de schalen als geheel te lezen als een narratief. Het is dan ook waarschijnlijk dat de schalen gezamenlijk aan de muur gehangen hebben (figuur 29). Zilveren schalen werden vaak aangetroffen in de huizen van rijke Romeinen/Byzantijnen.[100]

De iconografische duiding, van Heraclius als David, van de schalen werd al gesuggereerd door Ormonde Maddock Dalton in de eerste publicatie over de schalen uit 1906.[101] Vervolgens kreeg de iconografie van de schalen weinig aandacht tot in de jaren zeventig. Dat is de beginperiode van het, nog steeds voortdurende, debat over de *Dokumentsinn* van de David schalen.[102] Vrijwel alle kunsthistorici zijn het eens over de datering en de plek van vervaardiging van de schalen. Dit kan niet gezegd worden over de iconografische duiding. Het gesuggereerde verband tussen David en Heraclius wordt ondersteund door enkele opmerkelijke overeenkomsten tussen beide heersers. Zowel David als Heraclius waren usurpator en stichtten een nieuwe keizerlijke/koninklijke dynastie. Heraclius herstelde het heilige kruis in Jeruzalem, terwijl David de Ark van het Verbond naar Jeruzalem bracht. Beide heersers stonden bekend om hun militaire vaardigheden, zo versloeg de jonge David de Filistijn Goliath (figuur 20) en Heraclius Phokas, de Sassanidische generaal Razatis en Chosroes II. David pleegde overspel met Bathseba en Heraclius trouwde zijn nicht Martina. Dat waren beide door God verboden relaties. Heraclius voerde de Oudtestamentische titel *Basileus* in plaats van de traditionele Romeins-Latijnse titel *Augustus.* Tot slot, kreeg Heraclius in 630 een zoon uit het huwelijk met Martina, genaamd David.[103] Bovenstaande vergelijking tussen de twee heersers is niet moeilijk te maken. De vraag is echter of deze vergelijking in de zevende eeuw ook gemaakt werd.

Vergelijkingen tussen de keizer en David kenden volgens kunsthistorica Meryem Acara Eser een lange traditie. Zo werden Constantijn, Theodosius, Theodosius II en Justinianus (527-565) allen vergeleken met David.[104] Alexander heeft, op basis van primaire teksten, laten zien dat vergelijkingen van Heraclius met Bijbelse figuren vaker voorkwamen, zoals in de gedichten

[99] Wander, 'The Cyprus Plates', 93.
[100] Zie hiervoor: Donald Emrys Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate* (London 1966) 125, 130.
[101] Zie hiervoor het artikel van Dalton gepubliceerd kort na de vondst van de schalen: Ormonde Maddock Dalton, 'A Second Silver Treasure from Cyprus', *Archaeologica* 60 (1906) 1-24.
[102] Leader, 'The David Plates Revisited', 407.
[103] Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology', 226-234; Ueli Zahnd, 'Novus David – Neos David. Zur Frage nach Byzantinischen Vorläufern eines abendländischen Topos', *Frühmittelalterliche Studien* 42 (2008) 71-88, aldaar 81-83.
[104] Meryem Acara Eser, 'Cultural Aspects of Power in the Byzantine Empire: The Court as Patron of Metal Art Objects' in: Ayla Ödekan, Nevra Necipoglu en Engin Akyürek eds., *The Byzantine Court: Source of Power and Culture* (Istanbul 2016) 219- 226, aldaar 222.

van Joris van Pisidia en in de preek van Heraclius' broer Theodorus Synkellos. In de preek, gehouden in St. Sophia in 627, vertelde Synkellos over de Perzische oorlog en vergeleek hij Heraclius met David. Synkellos sprak de hoop uit dat God Heraclius overwinningen zou schenken en, net als David, zoons zou schenken die samen met hem zouden kunnen regeren.[105] In de interpretatie van Alexander zou Heraclius als David gezien kunnen worden. Heraclius overwon Chosroes II net als David Goliath versloeg (figuur 20). [106] James Trilling beargumenteert dat de grote David en Goliath schaal geen specifieke historische gebeurtenis weergeeft maar eerder een symbolische voorstelling is van 'overwinning'. Dit soort afbeeldingen van de heerser als krijger paste binnen een langdurige traditie in het Nabije Oosten. David was een heerser, gekozen door God, maar bereikte zijn heldenstatus door wilde beesten en Goliath te verslaan. Heraclius paste, dankzij zijn overwinningen, goed in dit beeld van de heerser als krijger en dit was mogelijk een reden voor de keuze van de iconografie van deze schalen (figuur 20, 25, 26).[107]

In tegenstelling tot Trilling stelt Wander dat de schalen wel degelijk te verbinden zijn aan één specifieke historische gebeurtenis, namelijk het gevecht tussen Heraclius en Razatis in 627, beschreven in onder andere de kroniek van Theophanes.[108] Heraclius zou Razatis in een, één op één gevecht hebben verslagen en vervolgens hebben onthoofd bij de slag om Nineveh. De riviergod, die prominent op de schaal aanwezig is, kan in deze interpretatie dienen als een verwijzing naar de rivier, waar David zijn stenen uit haalde, en naar de zijrivier van de Tigris, bij Nineveh, waar Heraclius Razatis versloeg. De hofdichter Joris van Pisidia vergeleek Heraclius in zijn gedichten vaak met Oudtestamentische figuren zoals Mozes. Het originele gedicht, dat het gevecht met Razatis beschreef, is helaas verloren gegaan, maar het is waarschijnlijk, aldus Wander, dat ook hij de verbinding tussen Heraclius en David gemaakt zal hebben.[109] Deze hypothese van Wander wordt gesteund door een andere, vrij onconventionele, contemporaine kroniek, namelijk de Merovingische kroniek van Fredegard, waarin het gevecht met Razatis wordt beschreven en Heraclius letterlijk de 'tweede David' wordt genoemd. Als dit verhaal al in 629 rondging in Merovingisch Frankrijk, dan is het zeer waarschijnlijk dat deze vergelijking ook in het Byzantijnse Rijk bekend was. De vergelijking in de Merovingische

[105] Zie voor de preek van Theodorus Synkellos: Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology', 220-224; Zahnd, 'Novus David – Neos David', 81-83

[106] Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology', 236-237.

[107] James Trilling, 'Myth and Metaphor at the Byzantine Court: A literary approach to the David plates' , *Byzantion* 48:1 (1978) 249-263, aldaar 262-263.

[108] Wander, 'The Cyprus Plates', 103-104; Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 626-627 (Turtledove 23-28).

[109] Voor meer informatie over het verloren gegane gedicht van Joris van Pisidia in relatie tot de associatie van Heraclius met David zie: Wander, 'The Cyprus Plates', 103-104.

kroniek maakt de interpretatie van de schalen door Wander zeer aannemelijk.[110]

Ruth Leader publiceerde in 2000 een artikel waarin ze kritiek uit op de identificatie van Heraclius als David op de Cyprus schalen. Volgens Leader is er geen bewijs voor de associatie van Heraclius met de David op de schalen, behalve de hoogstaande kwaliteit van de schalen. David draagt geen contemporaine keizerlijke kleding, wat volgens Leader een reden is om een niet-keizerlijke interpretatie van de iconografie te hanteren.[111] De representatie van David komt dus niet overeen met traditionele Byzantijns-keizerlijke representaties zoals bijvoorbeeld het vijfde-eeuwse mozaïek van Justinianus in de San Vitale in Ravenna (figuur 31). Alhoewel Kitzingers vroege datering veelal is verworpen, wordt zijn stelling over de evocatie van de klassieke stijl van Theodosius in de David schalen wel algemeen geaccepteerd (figuur 18). Ervan uitgaande dat, er een klassieke stijl op de schalen werd nagebootst, is de afwijking van de traditionele representatie van een Byzantijnse keizer slechts een logische consequentie.[112] Een laatste optie voor de schalen is gesuggereerd door historica Cecile Hennessy. Zij legt het verband tussen de schalen en de geboorte van Heraclius' zoon David in 630. De schalen tonen de Bijbelse held en ideale koning David, naar wie Heraclius' zoon vernoemd is en kunnen als geschenk ter ere van zijn geboorte hebben gediend.[113]

De iconografie van de David schalen is op verschillende manieren geïnterpreteerd. Voor dit werkstuk is relevant hoe ze zich verhouden tot Heraclius' numismatische iconografie en tot zijn usurpatie. Zoals reeds geconcludeerd verbeeldt de numismatische representatie Heraclius' dynastieke keizerlijke ideologie. De David schalen tonen niet direct een dynastieke ideologie maar zouden wel een subtiele verwijzing naar een dergelijk ideaal kunnen bevatten. Synkellos sprak in zijn preek, uit 627, de hoop uit dat Heraclius, net als David, zonen zou krijgen, die samen met hem konden regeren.[114] Dagron stelt dat het Oude Testament een normatieve rol vervulde in de Byzantijns-keizerlijke ideologie. Heraclius kan, in deze interpretatie, David als

---

[110] Steven Wander, 'The Cyprus Plates and the 'Chronicle' of Fredegar', *DOP* 29 (1975) 345-346, aldaar 346; Voor de vergelijking tussen Heraclius, in gevecht met Razatis, en David in de zevende-eeuwse kroniek van Fredegar zie: *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, vert. John Micheal Wallace-Hadrill (London 1960) 52-53; Leader, 'The David Plates Revisited', 413; Kitzinger, 'Byzantine art between Justinian and Iconoclasm', 5-7; Van Grunsven-Eygenraam verbindt de David en Goliath schaal niet aan het gevecht met Razatis, maar aan de onthoofding van Phokas, zoals beschreven in Theophanes, tijdens de revolte van 610. Deze interpretatie is echter geënt op de reeds genoemde datering van de schalen door Kitzinger, een datering die inmiddels door veel kunsthistorici, zoals reeds gesteld, onwaarschijnlijk geacht wordt. Zie hiervoor: Theophanes, *Anni Mundi,* jaar 610-611 (Turtledove 8-9); Grunsven-Eygenraam, 'Heraclius and the David Plates', 158-174.

[111] Leader, 'The David Plates Revisited', 415-418.

[112] Leader, 'The David Plates Revisited', 414-416; Kitzinger, 'Byzantine art between Justinian and Iconoclasm', 5-7.

[113] Cecile Hennessy, *Images of children in Byzantium* (Burlington 2008) 122-124, 216; Eser, 'Cultural Aspects of Power Objects', 223.

[114] Alexander, 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology', 220-224; Zahnd, 'Novus David – Neos David', 81-83.

rolmodel hebben gebruikt, door zichzelf af te laten beelden als David.[115] Natuurlijk vormde niet enkel Davids dynastie een ideaal voor Heraclius, maar, zoals reeds hierboven beschreven, waren er veel meer overeenkomsten en werd David algemeen beschouwd als een ideale koning.[116]

Concluderend, de David schalen zijn veel beschreven door kunsthistorici, maar dit heeft niet geleid tot een eenduidige interpretatie van de iconografie. De schalen zijn hoogstwaarschijnlijk gemaakt in Constantinopel. De iconografie zou, ervan uitgaande dat de schalen gemaakt zijn na 628, de overwinning op Chosroes II, Razatis of, volgens Trilling, de overwinning in het algemeen kunnen representeren. Het in verband brengen van een precieze historische gebeurtenis met de schalen is (nog) niet overtuigend, maar duidelijk is dat de vergelijking tussen Heraclius en David bekend was bij het volk van Constantinopel door bijvoorbeeld de preken van Synkellos. Er is, behalve een eventuele subtiele verwijzing naar Heraclius' dynastieke ideologie, geen duidelijk verband tussen de schalen en de numismatische representatie van Heraclius. Ervan uitgaande dat de schalen in het bezit waren van Heraclius, zijn er drie opties voor de interpretatie van de iconografie. De schalen beelden Heraclius af als de Bijbelse held David, of laten David zien als de ideale koning en rolmodel voor Heraclius of zijn een geschenk ter ere van de geboorte van zijn zoon David.

Belangrijk voor de interpretatie is het publiek van de schalen. Als de schalen in het bezit waren van Heraclius, of eventueel zijn zoon David, zullen alleen personen die aan het keizerlijke hof werden ontvangen deze eventuele representatie van Heraclius hebben kunnen bewonderen. De reikwijdte van deze eventuele representatie van Heraclius zal dus klein zijn geweest, zeker in vergelijking met de numismatische iconografie. Desalniettemin zou deze groep wel uit belangrijke personen kunnen hebben bestaan, zoals bijvoorbeeld de patriarch Sergios. In dat opzicht kan de iconografie van de David schalen voor een, weliswaar kleine maar wel gezaghebbende, groep de positie en status van de usurpator Heraclius hebben versterkt. Kitzingers stelling, dat Heraclius een klassieke stijl adopteerde om zijn illegitieme status als usurpator te compenseren, lijkt niet te rijmen met het afwijken van het traditionele model in zijn numismatische iconografie.[117] Maar juist voor het specifieke publiek van de schalen zou deze bewuste evocatie van een klassieke stijl een poging van Heraclius geweest kunnen zijn om zijn legitimiteit te bevestigen.

Kortom is er, in het geval van de David schalen, geen overtuigend bewijs om te spreken

[115] Dagron, *Emperor and Priest*, 49-53.
[116] Eser, 'Cultural Aspects of Power Objects', 223.
[117] Kitzinger, 'Byzantine art between Justinian and Iconoclasm', 5-7.

van een bepaalde keizerlijke iconografie die in verband gebracht kan worden met Heraclius' usurpatie. Daarentegen toont een dergelijke case study wel aan dat de iconografie van een Byzantijnse keizer zich, ondanks de in dit geval ingewikkelde duiding, niet alleen hoeft te beperken tot de numismatische representaties. Belangrijk is dat er in de iconografische interpretatie rekening gehouden wordt met het publiek. Zoals bovenstaande heeft aangetoond is het namelijk zeer waarschijnlijk dat er voor de David schalen een, ten op zichte van de munten, bewust andere iconografie werd gekozen vanwege een specifieker publiek.

Conclusie

Het fenomeen van de laatantieke usurpatie is in afgelopen decennia veel door historici onderzocht. Deze onderzoeken hebben zich echter vrijwel uitsluitend gericht op het literaire bronmateriaal. In dit werkstuk is getracht om, met behulp van een case study naar Heraclius, aan te tonen dat iconografisch bronmateriaal ook een nuttige bron kan vormen voor het onderzoek naar laatantieke usurpatie. Zoals Gandila en Hendy reeds stelden, is er weinig aandacht voor de Byzantijnse numismatische bronnen, ondanks de schat aan informatie die deze bronnen kunnen bevatten. De academische disciplines van de numismatiek en (kunst)geschiedenis werken op dit moment nog te weinig samen om een onderzoeksveld te creëren waarin numismatische gegevens ook door (kunst)historici worden meegenomen in iconografische analyses. In dit werkstuk heb ik laten zien dat numismatisch materiaal een nuttige bron kan vormen voor het bestuderen van laatantieke usurpatie, maar dit is uiteraard slechts één van de vele mogelijkheden die het bronmateriaal te bieden heeft.

Keizerlijke iconografie beperkte zich echter niet alleen tot de numismatische representatie maar betrof ook andere representaties zoals bijvoorbeeld de David schalen. De David schalen blijven, ondanks het vele onderzoek dat ernaar verricht is, een moeilijk te duiden object die, althans voor het onderwerp van dit werkstuk, meer vragen oproept dan het antwoorden biedt. Desalniettemin vormden representaties, zoals de afbeeldingen op de David schalen, ook een belangrijk onderdeel van de keizerlijke iconografie, al dan niet met een specifiek publiek. Het is daarom belangrijk dat er in vervolgonderzoek gekeken wordt naar het algehele ‘iconografische programma’ van een Byzantijns keizer op zowel de munten als in de mozaïeken, verluchte manuscripten en/of andere objecten. Juist de combinatie van verschillende iconografische bronnen kan inzicht bieden in de keuzes van Byzantijnse keizers voor hun verschillende representaties. Dit zou mogelijk ook nieuwe inzichten kunnen opleveren in het legitimeringsproces van een usurpator. Immers is gebleken, uit meerdere onderzoeken naar usurpatie in de Byzantijnse periode, dat met name het volk een belangrijke positie innam in het acceptatiesysteem van Constantinopel. De keizerlijke iconografie was een uitgelezen manier om de ideologie van een usurpator richting het volk te communiceren. Vervolgonderzoek zou dus iconografie als methode kunnen gebruiken om grote concepten als laatantieke usurpatie, maar ook bijvoorbeeld de algemene Byzantijns-keizerlijke ideologie en representatie, te analyseren.

Tot slot, wat was de invloed van Heraclius’ usurpatie op zijn iconografische programma? Heraclius was een succesvol usurpator, die brak met de traditionele numismatische

iconografie om een ander beeld van hem en zijn dynastie te creëren. Alhoewel niet alle veranderingen in de numismatische representaties van Heraclius in verband te brengen zijn met zijn usurpatie, is dat voor de voorzijde van de munten wel degelijk het geval. Heraclius' dynastieke keizerlijke ideologie werd duidelijk gerepresenteerd in zijn numismatische iconografie. De dynastieke 'Salische' ideologie werd overgenomen door zijn opvolgers samen met de, daarbij behorende, iconografie. De David schalen bieden, door hun ingewikkelde iconografische duiding en specifiek publiek, geen overtuigende inzichten in het legitimeringsproces van Heraclius als usurpator.

Heraclius' iconografische vernieuwing bereikte haar waarschijnlijke doel, namelijk het communiceren van zijn dynastieke ideologie richting het volk van Constantinopel. De munten toonden het volk niet alleen de huidige keizer maar ook diens opvolger, of zelfs opvolgers. Deze dynastieke representatie toonde het volk de stabiliteit van de keizerlijke dynastie, een belangrijke boodschap in een periode geteisterd door onzekerheid als gevolg van de Perzische en later de Arabische veroveringen.

Heraclius had een bewogen leven met veel hoogte- en dieptepunten, maar slaagde er uiteindelijk in het belangrijkste te bereiken als usurpator, namelijk een positie als legitieme en geaccepteerde keizer en, voor hem en het volk van Constantinopel, een vooruitzicht op een stabiele keizerlijke dynastie.

Figuren

1. Consulaire munt Heraclius de Oudere en Heraclius de Jongere 608-610. Voorzijde: Bustes Heraclius de Jongere en Heraclius de Oudere. Keerzijde: kruis op drie treden.

2. Solidus Maurice 582-602. Voorzijde: Buste Maurice. Militaire kleding. Rechterhand: *Globus Cruciger*.

3. Follis Phokas 603-610. Voorzijde: Buste Phokas. Kroon met kruis. Consulair gewaad. Rechterhand: Mappa. Linkerhand: Kruis. Keerzijde: XX.

4. Solidus Phokas 602-610 Keerzijde Victoria. Staand figuur in antiek Griekse kledij. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: *Globus Cruciger*.

5. Follis met Phokas en Leontia 602-604. Voorzijde: Staande figuren, Phokas met *Globus Cruciger* en Leontia met nimbus en een lang kruis. Kruis middenin. Keerzijde: M.

6. Solidus Heraclius 610. Voorzijde: Buste Heraclius met *Globus Cruciger*. Keerzijde: Victoria. Staande figuur. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: *Globus Cruciger*.

7. Solidus Heraclius 610-641. Keerzijde: kruis op drie treden

8. Zilveren munt Octavianus. Voorzijde: Zijwaartse buste Octavianus. Keerzijde: Victoria met een krans staande op een cirkel.

9. Solidus Theodosius I. Voorzijde: Zijwaartse buste Theodosius I. Keerzijde: Victoria met staf en schild met een christelijke monogram.

10. Solidus Justinus I. Voorzijde: zijwaartse buste Justinus I. Keerzijde: Engel met *Globus Cruciger* en krans.

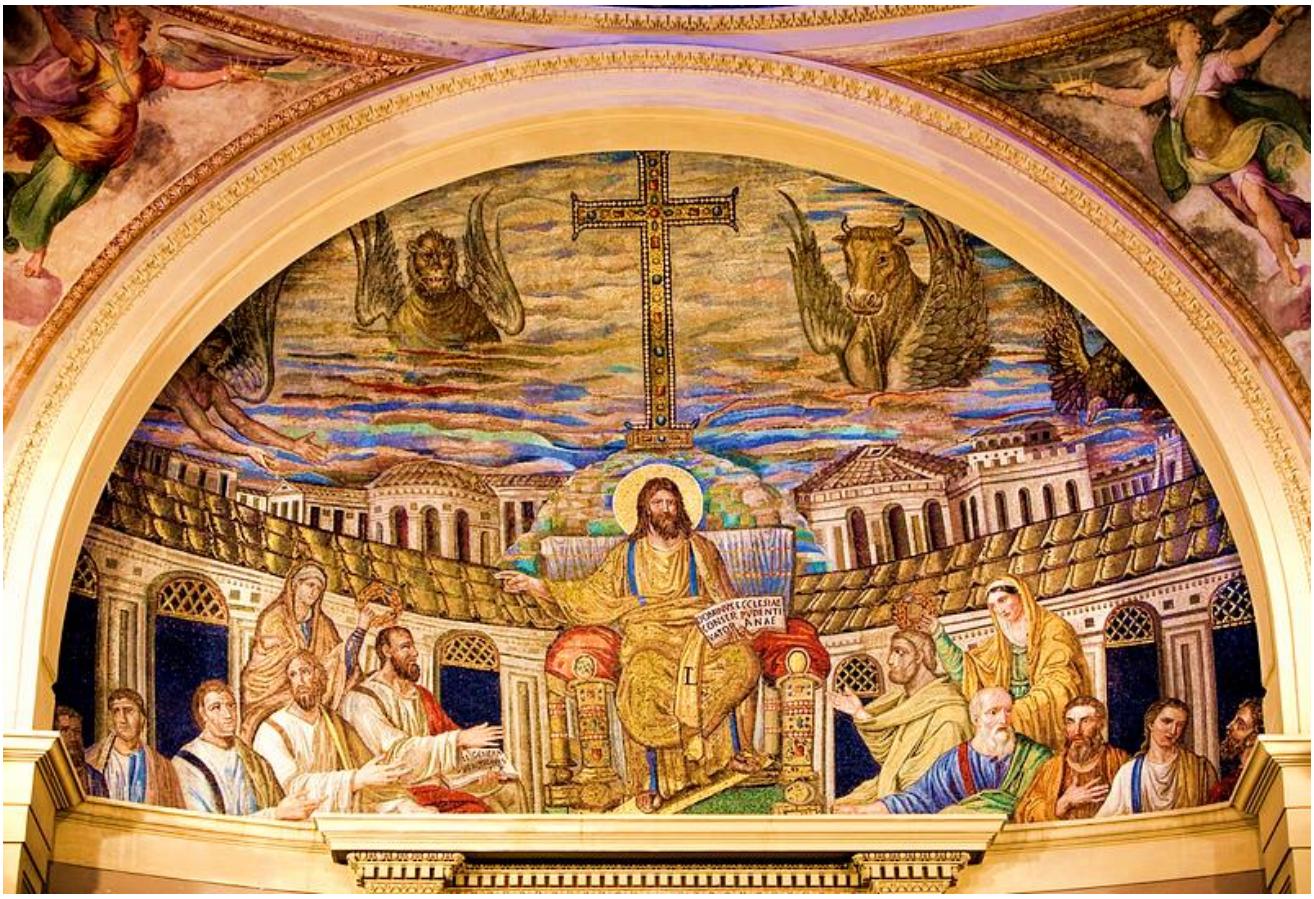
11. Solidus Tiberius II 574-582. Voorzijde: Buste Tiberius II. Keerzijde: *Crux Gemmata*

12. Solidus Theodosius II na 421. Voorzijde: Buste Theodosius II. Keerzijde: Victoria met kruis.

13. *Crux Gemmata* in de natuurlijke setting op de Calvarieberg met Jeruzalem op de achtergrond. Mozaïek van apsis van de Santa Pudenziana. 5e eeuw. Rome, Italië.

14. Mozaïek van de *Crux Gemmata* in de apsis van de Hagia Eirene. 8e eeuw. Constantinopel – huidig Istanbul, Turkije.

15. Solidus en follis Heraclius 613-631. Solidus: bustes Heraclius en Heraclius Constantius. Follis: staande figuren Heraclius en Heraclius Constantius beide met kruis in de rechterhand.

16. Follis Heraclius 616-629. Staande figuren: Heraclius, Heraclius Constantius en Epiphania/Eudocia - Martina

17. Solidus en Follis Heraclius 639-641. Staande figuren Heraclius, Heraclius Constantius en Heraclonas. Alle drie zijn gekroond.

18. Missorium van Theodosius I 388. Theodosius I met medekeizers Valentianus en Arcadius. Real Academia de la Historia, Madrid.

19. Mozaïeken uit het Grote Paleis van Constantinopel, zevende eeuw. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi, Istanbul.

20. David schalen 613-629/630. Gevecht tussen David en Goliath. Metropolitan Museum of Art, New York.

21. David schalen 613-629/630. Zalving van David in bijzijn van zijn vader en broers. Metropolitan Museum of Art, New York.

22. David schalen 613-629/630. De presentatie van David aan koning Saul. Metropolitan Museum of Art, New York.

23. David schalen 613-629/630. Huwelijk tussen David en Michal. Museum der Oudheden, Nicosia.

24. David schalen 613-629/630. Saul geeft David wapens en wapenuitrusting. Metropolitan Museum of Art, New York.

25. David schalen 613-629/630. David in gevecht met een leeuw. Metropolitan Museum of Art, New York.

26. David schalen 613-629/630. David in gevecht met een beer. Museum der Oudheden, Nicosia.

27. David schalen 613-629/630. Confrontatie van David met Eliab (soldaat). Metropolitan Museum of Art, New York.

28. David schalen 613-629/630. Dagvaarding van David. David speelt de harp. Museum der Oudheden, Nicosia.

29. Alle negen David schalen tezamen 613-629-630. Metropolitan Museum of Art, New York. Museum der Oudheden, Nicosia.

30. Gevecht tussen David en Goliath. Parijse Psalter tiende-eeuw. Bibliothéque Nationale, Parijs.

31. Justinianus en zijn gevolg 526-547. Mozaïek uit de Basiliek van San Vitale, Ravenna.

Bijlagen

Bijlage 1 Numismatische iconografie Maurice bronnencorpus[118]

108 munten geslagen in Constantinopel onder de heerschappij van Maurice (582-602) uit de collectie van British Museum.

Nummer	Iconografie voorkant	Iconografie achterkant	Jaar	Type
1	Maurice als consul zittend op een troon. Rechterhand: mappa. Linkerhand: kruis. Kroon met drie uitsteeksels en sjaal.	Victoria in Chiton en Peplos. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen. Maar in ieder geval tussen 582-602	Solidus
2	Buste van Maurice. Helm met pluim en halfrond ornament. Militaire kleding. Rechterhand: Globus Cr.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
3	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
4	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
5	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
6	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
7	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
8	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
9	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
10	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
11	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
12	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
13	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
14	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
15	Buste Maurice. Diadeem. Kuras en Paludamentum.	Victoria in Chiton. Beweegt naar voren en kijkt achterom. Rechterhand: krans. Linkerhand: Globus Cr. CONOB	Ibidem.	Semissis
16	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Semissis

[118] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine* Coins, 127-138.

17	Buste van Maurice. Diadeem. Kuras en Paludamentum.	Kruis. CONOB.	Ibidem.	Tremissis
18	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
19	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
20	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
21	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
22	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
23	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
24	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
25	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
26	Buste Maurice. Rechterhand: Globus Cr. Linkerhand: Schild en paardenteugels. Helm met kruis. Kuras.	M. CON.	582/583	Follis
27	Ibidem.	Ibidem.	582/583	Follis
28	Ibidem.	Ibidem.	583/584	Follis
29	Ibidem.	Ibidem.	583/584	Follis
30	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	583/584	Follis
31	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	584/585	Follis
32	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	584/585	Follis
33	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
34	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
35	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
36	Ibidem.	Ibidem.	585/586	Follis

	Maar pluim in plaats van kruis op de helm.			
37	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
38	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
39	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
40	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
41	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
42	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	588/589	Follis
43	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	588/589	Follis
44	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
45	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
46	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
47	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
48	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
49	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	589/590	Follis
50	Ibidem.	Ibidem.	589/590	Follis

	Maar pluim in plaats van kruis op de helm.			
51	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	590/591	Follis
52	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	590/591	Follis
53	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	591/592	Follis
54	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	591/592	Follis
55	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	591/592	Follis
56	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	594/595	Follis
57	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	594/595	Follis
58	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	594/595	Follis
59	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	594/595	Follis
60	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	599/600	Follis
61	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	600/601	Follis
62	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	600/601	Follis
63	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	600/601	Follis
64	Ibidem.	Ibidem.	600/601	Follis

	Maar pluim in plaats van kruis op de helm.			
65	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	600/601	Follis
66	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	601/602	Follis
67	Buste Maurice als consul Rechterhand: Mappa. Linkerhand: Scepter met adelaarshoofd. Kroon met kruis. Tuniek en brede sjaal.	M. CON.	601/602	Follis
68	Ibidem.	Ibidem.	601/602	Follis
69	Ibidem. Maar kleiner kruis	Ibidem.	602	Follis
70	Buste Maurice. Rechterhand: Globus Cr. Linkerhand: Schild en paardenteugels. Helm met kruis. Kuras.	Ibidem.	582/583	Follis
71	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	584/585	Follis
72	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
73	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
74	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	585/586	Follis
75	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
76	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	586/587	Follis
77	Ibidem.	Ibidem.	586/587	Follis

	Maar pluim in plaats van kruis op de helm.			
78	Ibidem.	Ibidem.	587/588	Follis
79	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	587/588	Follis
80	Ibidem.	Ibidem.	588/589	Follis
81	Ibidem.	Ibidem.	588/589	Follis
82	Ibidem.	Ibidem.	588/589	Follis
83	Ibidem.	Ibidem.	589/590	Follis
84	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	590/591	Follis
85	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	591/592	Follis
86	Ibidem.	Ibidem.	591/592	Follis
87	Ibidem.	Ibidem.	591/592	Follis
88	Ibidem.	Ibidem.	591/592	Follis
89	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	592/593	Follis
90	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	592/593	Follis
91	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	592/593	Follis
92	Ibidem.	Ibidem.	592/593	Follis
93	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	592/593	Follis
94	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	592/593	Follis
95	Ibidem. Maar kruis en Globus Cr op de helm.	Ibidem.	594/595	Follis
96	Ibidem.	Ibidem.	596/597	Follis

	Maar pluim in plaats van kruis op de helm.			
97	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	598/599	Follis
98	Ibidem. Maar pluim in plaats van kruis op de helm.	Ibidem.	600/601	Follis
99	Buste Maurice. Helm met klaverblad. Kuras en Paludamentum.	I met een kruis erboven. CON.	Geen	Follis
100	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
101	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
102	Ibidem. Maar kruis in plaats van klaverbladmotief op de helm.	Ibidem.	Geen	Follis
103	Ibidem. Maar kruis in plaats van klaverbladmotief op de helm.	Ibidem.	Geen	Follis
104	Ibidem. Maar kruis in plaats van klaverbladmotief op de helm.	Ibidem.	Geen	Follis
105	Ibidem. Maar kruis in plaats van klaverbladmotief op de helm.	Ibidem.	Geen	Follis
106	Ibidem. Maar kruis in plaats van klaverbladmotief op de helm.	Ibidem.	Geen	Follis
107	Buste van Maurice met helm met klaverblad motief. Kuras en Paludamentum.	PX en E.	Geen	Follis
108	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis

Bijlage 2 Phokas numismatische iconografie bronnencorpus[119]

59 munten geslagen in Constantinopel onder de heerschappij van Phokas (602-610) uit de collectie van het British Museum.

Nummer	Iconografie voorkant	Iconografie achterkant	Jaar	Type
1	Buste Phokas. Puntbaard. Kroon met Globus Cr. Militaire kleding. Rechterhand: Globus Cr.	Victoria. Staand figuur. Chiton en Peplos. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen maar in ieder geval tussen 602-610	Solidus
2	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
3	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
4	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
5	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
6	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
7	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
8	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
9	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
10	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
11	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
12	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
13	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
14	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
15	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
16	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
17	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
18	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
19	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
20	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
21	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
22	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
23	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
24	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus

[119] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine* Coins, 162-168.

25	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
26	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
27	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Solidus
28	Buste van Phokas. Diadeem. Kuras en Paludamentum.	Victoria. Chiton. Bewegend naar voren terwijl ze achterom kijkt. Rechterhand: Krans. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Ibidem.	Semissis
29	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Semissis
30	Buste van Phokas baardloos. Draagt diadeem, Paludamentum en Kuras.	Kruis. CONOB.	Ibidem.	Tremissis
31	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
32	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
33	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
34	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Tremissis
35	Phokas staand. Baard. Gekroond. Rechterhand: Globus Cr. Leontia staand. Nimbus. Rechterhand: lang kruis. Beide lange gewaden. Kruis tussen de twee figuren.	M met een kruis erboven.	602/603	Follis
36	Ibidem.	Ibidem.	602/603	Follis
37	Ibidem.	Ibidem.	602/603	Follis
38	Ibidem.	Ibidem.	602/603	Follis
39	Ibidem.	Ibidem.	603/604	Follis
40	Buste Phokas. Baard. Kroon met kruis. Consulair gewaad. Rechterhand: Mappa. Linkerhand: Kruis..	ANNO en XXXX	603/604	Follis

41	Ibidem.	Ibidem.	604/605	Follis
42	Ibidem.	Ibidem.	605/606	Follis
43	Ibidem.	Ibidem.	605/606	Follis
44	Ibidem.	Ibidem.	606/607	Follis
45	Ibidem.	Ibidem.	607/608	Follis
46	Ibidem.	Ibidem.	608/609	Follis
47	Ibidem.	Ibidem.	609/610	Follis
48	Phokas staand. Kroon. Rechterhand: Globus Cr. Leontia staand. Kroon. Rechterhand: kruisvormige scepter. Boven beide figuren een kruis.	XX met klein kruis erboven.	Geen maar in ieder geval tussen 602-610	Follis
49	Buste Phokas. Consulaire kleding. Rechterhand: mappa. Linkerhand: kruis.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
50	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
51	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
52	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
53	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
54	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
55	Buste Phokas. Baard. Kroon met kruis. Paludamentum. Kuras.	X met kruis erboven	Ibidem.	Follis
56	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
57	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis
58	Buste Phokas. Diadeem. Mantel.	U	Ibidem.	Follis
59	Ibidem.	Ibidem.	Ibidem.	Follis

Bijlage 3: numismatische iconografie Heraclius bronnencorpus

De 212 munten uit de tijd van Heraclius 610-641 uit collectie van het British Museum.[120]

Datering van de Solidi gebaseerd op de data op de Follis.

Nummer	Iconografie voorkant	Iconografie achterkant	Jaar	Type
1	Buste Heraclius. Puntbaard. Kroon. Paludamentum. Kuras. Rechterhand: Globus Cr.	Victoria. Staand. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	610	Solidus
2	Buste Heraclius. Korte baard. Helm met Globus Cr. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: Globus Cr.	Kruis op drie treden. CONOB.	610-613	Solidus
3	Ibidem.	Ibidem.	610-613	Solidus
4	Ibidem.	Ibidem.	610-613	Solidus
5	Ibidem.	Ibidem.	610-613	Solidus
6	Ibidem.	Ibidem.	610-613	Solidus
7	Smallere helm.	Ibidem.	610-613	Solidus
8	Ibidem.	Ibidem	610-613	Solidus
9	Ibidem.	Ibidem.	610-613	Solidus
10	Buste Heraclius. Korte baard. Kroon. Globus Cr. Smallere buste Heraclius Constantius. Kroon. Globus Cr. Beide Paludamentum en Kuras. Kruis tussen de beide bustes.	Ibidem.	613/614 - 630	Solidus
11	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus

[120] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine* Coins, 184-212.

12	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
13	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
14	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
15	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
16	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
17	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
18	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
19	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
20	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
21	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
22	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
23	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
24	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
25	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
26	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
27	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
28	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
29	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
30	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
31	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
32	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus

33	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
34	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
35	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
36	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
37	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
38	Ibidem.	Ibidem.	613/614 – 630	Solidus
39	Buste Heraclius: lange snor en baard. Buste Heraclius Constantius: snor en korte baard, bakkebaarden. Beide dragen een kroon met Globus Cr. Paludamentum en Kuras. Kruis afgebeeld tussen beide bustes.	Ibidem	Vanaf 630	Solidus
40	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
41	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
42	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
43	Ibidem,	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
44	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
45	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 630	Solidus
46	Drie staande figuren. Heraclius in het midden. Snor en lange baard. Rechts Heraclius Constantius. Links Heraclonas. Allemaal: lange gewaden Rechterhand Globus Cr. Kroon met kruis.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus

47	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
48	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
49	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
50	Ibidem	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
51	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
52	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
53	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
54	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
55	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
56	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
57	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
58	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
59	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
60	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
61	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
62	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
63	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
64	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
65	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
66	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
67	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus

68	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
69	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
70	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
71	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
72	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
73	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
74	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
75	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
76	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
77	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
78	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
79	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
80	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
81	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
82	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
83	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
84	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
85	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
86	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
87	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
88	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus

89	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Solidus
90	Ibidem.	Ibidem	Vanaf 629/630	Solidus
91	Buste Heraclius. Diadeem. Paludamentum en Kuras.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Tremissis
92	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Tremissis
93	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Tremissis
94	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Tremissis
95	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 629/630	Tremissis
96	Twee figuren zittend op een troon. Links: Heraclius. Korte baard. Rechts: Heraclius Constantius. Beide: lange gewaden. Kroon met kruis. Rechterhand: Globus Cr. Kruis tussen de bustes.	Breedarmig kruis rustend op een cirkel. Cirkel rust weer op drie treden.	Vanaf 615	Zilver
97	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
98	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
99	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
100	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
101	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
102	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
103	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
104	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
105	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
106	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
107	Ibidem.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver
108	Drie staande figuren. Rechts Heraclius Constantius.	Ibidem.	Vanaf 615	Zilver

	Middenin: Heraclius. Baard en snor. Links: Heraclonas. Allemaal: lange gewaden. Kroon met kruis. Globus Cr.			
109	Buste Heraclius. Korte baard. Helm met kruis. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: Globus Cr.	M en CON (Constantinopel)	610/611	Follis
110	Ibidem.	Ibidem.	611/612	Follis
111	Ibidem.	Ibidem.	611/612	Follis
112	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
113	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
114	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
115	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
116	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Baard. Rechts: Heraclius Constantius. Kleiner figuur dan Heraclius. Beide: Lange gewaden. Kroon met kruis. Globus Cr.	Ibidem.	612/613	Follis
117	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
118	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
119	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
120	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
121	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
122	Ibidem. Alleen beide hebben een scepter met kruis in plaats van Globus Cr.	Ibidem.	612/613	Follis
123	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
124	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis

125	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
126	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
127	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
128	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
129	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
130	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
131	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
132	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
133	Ibidem.	Ibidem.	613/614	Follis
134	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
135	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
136	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
137	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
138	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
139	Ibidem.	Ibidem.	614/615	Follis
140	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
141	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
142	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
143	Ibidem. Alleen kruis niet aanwezig.	Ibidem.	Geen	Follis
144	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
145	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Lange baard en snor. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: lange scepter met kruis. Rechts Heraclius Constantius. Korte baard. Kroon met kruis. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Tussen de figuren een kruis.	Ibidem.	629/630	Follis

146	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
147	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
148	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
149	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
150	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
151	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
152	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
153	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
154	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
155	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
156	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
157	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
158	Ibidem.	Ibidem.	630/631	Follis
159	Ibidem.	Ibidem.	631/632	Follis
160	Ibidem.	Ibidem.	632/633	Follis
161	Ibidem.	Ibidem.	632/633	Follis
162	Ibidem.	Ibidem.	633/634	Follis
163	Ibidem.	Ibidem.	633/634	Follis
164	Ibidem.	Ibidem.	634/635	Follis
165	Ibidem.	Ibidem.	634/635	Follis
166	Ibidem.	Ibidem.	635/636	Follis
167	Ibidem.	Ibidem.	635/636	Follis
168	Ibidem.	Ibidem.	635/636	Follis
169	Ibidem.	Ibidem.	639/640	Follis
170	Drie staande figuren. Links Martina. Twee lange lokken haar. Middenin Heraclius. Baard. Rechts Heraclius Constantius. Allemaal: Lange gewaden. Kroon met kruis. Rechterhand: Globus Cr.	Ibidem.	615/616	Follis

	Twee kruizen boven de figuren.			
171	Ibidem.	Ibidem.	615/616	Follis
172	Ibidem.	Ibidem.	616/617	Follis
173	Ibidem.	Ibidem.	616/617	Follis
174	Ibidem.	Ibidem.	616/617	Follis
175	Ibidem.	Ibidem.	619/620	Follis
176	Ibidem.	Ibidem.	619/620	Follis
177	Ibidem.	Ibidem.	619/620	Follis
178	Ibidem.	Ibidem.	620/621	Follis
179	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius. Martina heeft kort haar net als Heraclius Constantius.	Ibidem.	621/622	Follis
180	Ibidem.	Ibidem.	622/623	Follis
181	Ibidem.	Ibidem.	624/625	Follis
182	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	624/625	Follis
183	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	625/626	Follis
184	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	625/626	Follis
185	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	625/626	Follis
186	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	626/627	Follis
187	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	626/627	Follis
188	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	626/627	Follis
189	Ibidem.	Ibidem.	626/627	Follis

	Maar geen kruizen boven Heraclius.			
190	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	626/627	Follis
191	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	627/628	Follis
192	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	627/628	Follis
193	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	627/628	Follis
194	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius. Martina heeft kort haar net als Heraclius Constantius.	Ibidem.	628/629	Follis
195	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
196	Ibidem. Maar geen kruizen boven Heraclius.	Ibidem.	Geen	Follis
197	Drie staande figuren. Links: Heraclonas. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Middenin: Heraclius. Baard militaire kleding. Rechterhand: lang kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Lang gewaad. Rechterhand Globus Cr. Allemaal: kroon met kruis.	Ibidem.	639/640	Follis
198	Ibidem.	Ibidem.	639/640	Follis
199	Ibidem.	Ibidem.	639/640	Follis
200	Ibidem.	Ibidem.	639/640	Follis
201	Ibidem.	Ibidem.	639/640	Follis

202	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Militaire kleding. Rechterhand: lange scepter met kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Kruis boven de beide figuren.	Ibidem.	Geen	Follis
203	Ibidem.	Ibidem.	Geen	Follis
204	Ibidem.	Ibidem.	611/612	Follis
205	Ibidem.	Ibidem.	612/613	Follis
206	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Baard. Militaire kleding. Rechterhand: scepter met lang kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Baard. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Kruis boven beide figuren.	Ibidem.	629/630	Follis
207	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
208	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
209	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
210	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
211	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis
212	Ibidem.	Ibidem.	629/630	Follis

Bijlage 4 Indeling munten uit de periode van Heraclius in iconografische thema's uit de collectie van Dumbarton Oaks en Whittemore door Philip Grierson[121]

Iconografisch thema	Jaar	Type
Buste van Heraclius	611-614	Solidus
Heraclius en Heraclius Constantius: bustes.	614-617	Solidus
Heraclius met lange baard en Heraclius Constantius: bustes.	630-631	Solidus
Heraclius, Heraclius Constantius en Heraclonas. Staande figuren.	633	Solidus
Heraclius buste	611-614	Follis
Heraclius en Heraclius Constantius. Staande figuren in burgerlijke gewaden.	614-617	Follis
Heraclius, Heraclius Constantius en Martina. Staande figuren in burgerlijke gewaden.	617-624	Follis
Ibidem. ANNO aan de achterkant, bovenin, in plaats van aan de linkerkant.	624-630	Follis
Heraclius in militaire kleding en Heraclius Constantius in burgerlijke kleding.	630-640	Follis
Heraclius in militaire kleding, Heraclius Constantius en Heraclonas in burgerlijke gewaden. Drie staande figuren.	640-641	Follis

[121] P.D. Whitting, *Byzantine Coins* (London 1973) 131; Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume 2 – Part 1* (Washington 1968) 216-217.

Bijlage 5 Iconografische thema's op de Byzantijnse munten geslagen in Constantinopel tussen 582-641 uit de collectie van het British Museum.[122]

Keizer	Iconografisch thema voorzijde	Iconografische thema keerzijde	Jaar	Aantal	Type
Maurice	Maurice als consul zittend op een troon. Rechterhand: mappa. Linkerhand: kruis. Kroon met drie uitsteeksel en sjaal.	Victoria in Chiton en Peplos. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen	1	Solidus
Maurice	Buste van Maurice. Helm met pluim en halfrond ornament. Militaire kleding. Rechterhand: Globus Cr.	Ibidem.	Geen	13	Solidus
Maurice	Buste Maurice. Diadeem. Kuras en Paludamentum	Victoria in Chiton. Beweegt naar voren en kijkt achterom. Rechterhand: krans. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen	2	Semissis
Maurice	Ibidem.	Kruis. CONOB.	Geen	9	Tremissis
Maurice	Buste Maurice. Rechterhand: Globus Cr. Linkerhand: Schild en paardenteugels. Helm met kruis of pluim. Kuras.	M. CON.	582-592, 594-595, 599-602	41	Follis
Maurice	Buste Maurice als consul. Rechterhand: Mappa. Linkerhand: Scepter met adelaarshoofd. Kroon met kruis. Tuniek en brede sjaal.	M. CON.	601-602	3	Follis
Maurice	Buste Maurice. Rechterhand: Globus Cr.	M. CON.	582-601	29	Follis

[122] Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins*, 127-138, 162-168 en 184-212.

	Linkerhand: Schild en paardenteugels. Helm met kruis, pluim of Globus Cr. Kuras.				
Maurice	Buste Maurice. Helm met klaverblad of kruis. Kuras en Paludamentum	I of PX en E. CON.	Geen	10	Follis
Phokas	Buste Phokas. Puntbaard. Kroon met Globus Cr. Militaire kleding. Rechterhand: Globus Cr.	Victoria. Staand figuur. Chiton en Peplos. Rechterhand: lang kruis Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen	27	Solidus
Phokas	Buste van Phokas. Diadeem. Kuras en Paludamentum	Victoria. Chiton. Bewegend naar voren terwijl ze achterom kijkt. Rechterhand: krans. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	Geen	2	Semissis
Phokas	Ibidem.	Kruis. CONOB.	Geen	5	Tremissis
Phokas	Phokas staand. Baard. Gekroond. Rechterhand: Globus Cr. Leontia staand. Nimbus. Rechterhand: lang kruis. Beide lange gewaden. Kruis tussen de twee figuren.	M. Kruis.	602-604	5	Follis
Phokas	Buste Phokas. Baard. Kroon met kruis. Consulair gewaad. Rechterhand: Mappa. Linkerhand: Kruis.	ANNO en XXXX	603-610	8	Follis
Phokas	Phokas staand. Kroon. Rechterhand: Globus Cr. Leontia staand. Kroon. Rechterhand: Kruisvormige scepter.	XX. Kruis.	Geen	1	Follis

	Boven beide figuren een kruis.				
Phokas	Buste Phokas. Consulaire kleding. Rechterhand: mappa. Linkerhand: kruis.	Ibidem.	Geen.	6	Follis
Phokas	Buste Phokas. Baard. Kroon met kruis. Paludamentum. Kuras.	X. kruis.	Geen	3	Follis
Phokas	Buste Phokas. Diadeem. Mantel.	U	Geen	2	Follis
Heraclius	Buste Heraclius. Puntbaard. Kroon. Paludamentum. Kuras. Rechterhand: Globus Cr.	Victoria. Staand. Rechterhand: lang kruis. Linkerhand: Globus Cr. CONOB.	610[123]	1	Solidus
Heraclius	Buste Heraclius. Korte baard. Helm met Globus Cr. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: Globus Cr.	Kruis op drie treden. CONOB.	610-613	8	Solidus
Heraclius	Buste Heraclius. Korte baard. Kroon. Globus Cr. Smallere buste Heraclius Constantius. Kroon. Globus Cr. Beide Paludamentum en Kuras. Kruis tussen de beide bustes.	Ibidem.	613/614 – 630	29	Solidus
Heraclius	Buste Heraclius. Snor en baard. Buste Heraclius Constantius. snor en korte baard, Bakkebaarden.	Ibidem.	Vanaf 630	7	Solidus

[123] De dateringen van de Solidi van Heraclius zijn gemaakt op basis van de datering op de bronzen munten. Zie: Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine* Coins, 184-212.

	Beide: Kroon met Globus Cr. Paludamentum en Kuras. Kruis tussen beide bustes.				
Heraclius	Drie staande figuren. Heraclius in het midden. Snor en lange baard. Rechts Heraclius Constantius. Links Heraclonas. Allemaal: lange gewaden. Rechterhand Globus Cr. Kroon met kruis.	Ibidem.	Vanaf 629/630	46	Solidus
Heraclius	Buste Heraclius. Diadeem. Paludamentum en Kuras.	Ibidem.	Vanaf 629/630	5	Tremissis
Heraclius	Twee figuren zittend op een troon. Links: Heraclius. Korte baard. Rechts: Heraclius Constantius. Beide: lange gewaden. Kroon met kruis. Rechterhand: Globus Cr. Kruis tussen de bustes.	Breedarmig kruis rustend op een cirkel. Cirkel rust weer op drie treden	Vanaf 615	12	Zilver
Heraclius	Drie staande figuren. Rechts Heraclius Constantius. Middenin: Heraclius. Baard en snor. Links: Heraclonas. Allemaal: lange gewaden. Kroon met kruis. Globus Cr.	Ibidem.	Vanaf 615	1	Zilver
Heraclius	Buste Heraclius. Korte baard.	M. CON.	610-613	7	Follis

	Helm met kruis. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: Globus Cr.				
Heraclius	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Baard. Rechts: Heraclius Constantius. Kleiner figuur dan Heraclius. Beide: Lange gewaden. Kroon met kruis. Globus Cr of scepter met kruis.	Ibidem.	612-615 (enkelen zonder datering)	29	Follis
Heraclius	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Lange baard en snor. Paludamentum en Kuras. Rechterhand: lange scepter met kruis. Rechts Heraclius Constantius. Korte baard. Kroon met kruis. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Tussen de figuren een kruis.	Ibidem.	629-636, 639-640	25	Follis
Heraclius	Drie staande figuren. Links Martina. Twee lange lokken haar of kort haar. Middenin Heraclius. Baard. Rechts Heraclius Constantius. Allemaal: Lange gewaden. Kroon met kruis. Rechterhand: Globus Cr. Twee kruizen boven de	Ibidem.	615-629	26	Follis

	figuren (sommige munten geen kruizen).				
Heraclius	Drie staande figuren. Links: Heraclonas. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Middenin: Heraclius. Baard. Militaire kleding. Rechterhand: lang kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Lang gewaad. Rechterhand Globus Cr. Allemaal: kroon met kruis.	Ibidem.	639-640	5	Follis
Heraclius	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Militaire kleding. Rechterhand: lange scepter met kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Kruis boven de beide figuren.	Ibidem.	611-613 (enkelen geen datering)	4	Follis
Heraclius	Twee staande figuren. Links: Heraclius. Baard. Militaire kleding. Rechterhand: scepter met lang kruis. Rechts: Heraclius Constantius. Baard. Lang gewaad. Rechterhand: Globus Cr. Kruis boven beide figuren.	Ibidem	629-630	7	Follis

Bibliografie

Primaire bronnen

Literaire bronnen

- *Chronicon Paschale 284-628 AD*, vert. Micheal Whitby en Mary Whitby, *Translated Texts for Historians volume 7* (Liverpool 1989).
- Nicephorus, *Short History,* vert. Cyril Mango, *Nikephoros, Patriarch of Constantinople: Short History* (Washington 1990).
- Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, vert. R.W. Thompson, hist. commentaar. James Howard-Johnston, *Translated Texts for Historians volume 31* (Liverpool 1999).
- *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, vert. John Micheal Wallace-Hadrill (London 1960) 52-53.
- Theophanes, *Anni Mundi 6095-6305*, vert. Harry Turtledove, *The Cronicle of Theophanes* (Philadelphia 1982).
- *Xin T'ang shu*, vert. Zhongua Shuju (Peking 1975).

Catalogi

- Grierson, P., Alfred Bellinger, Melinda Mays en Micheal Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume 1-5* (Washington 1968).
- Wroth, W., *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum Volume I* (London 1908).

Literatuur

- Adams, E., A Reconsideration of the Apse of Hagia Eirene (Dissertatie, University of Louisville, 2011).
- Alexander, S.S., 'Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates', *Speculum* 52:2 (1977) 217-237.
- Bellinger, A. en Marjorie Alkins Berlincourt, 'Victory as a Coin Type', *Numismatic Notes and Monographs* 149 (1962) 1-68.
- Bijovski, G., *Gold coin and small change: monetary circulation in fifth-seventh century Byzantine Palestine* (Triëste 2012).
- Bloom, J., Sheila Blair, *Islam: A Thousand Years of Faith and Power* (New Haven 2002).
- Brown, D., *A New Introduction to Islam* (Hoboken 2017).

- Brown, P., *The World of Late Antiquity* (London 1971).
- Dagron, G., *Emperor and Priest. The Imperial Office in Byzantium*, vert. Jean Birrel (Cambridge 2003).
- Eser, M.A., 'Cultural Aspects of Power in the Byzantine Empire: The Court as Patron of Metal Art Objects' in: Ayla Ödekan, Nevra Necipoglu en Engin Akyürek eds., *The Byzantine Court: Source of Power and Culture* (Istanbul 2016) 219-226.
- Flaig, E., *Den Kaiser herausfordern: Die Usurpation im Römischen Reich* (2e druk; Frankfurt 2019).
- Flaig, E., 'The Transition from Republic to Principate: Loss of Legitimacy, Revolution, and Acceptance' in: Johann Arnason en Kurt Raaflaub eds., *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives* (New Yersey 2011) 67-84.
- Flaig., E, 'Für eine Konzeptionalisering der Usurpation im Spätrömischen Reich' in: François Paschoud en Joachim Szidat eds., *Usurpationen in der Spätantike: Akten des Kolloquiums 'Staatssreich und Staatlichkeit'* (Bern 1996) 15-34.
- Gandila, A., 'Reconciling the 'Step Sisters': Early Byzantine Numismatics, History and Archeology', *Byzantinische Zeitschrift* 111:1 (2018) 103-134.
- Gandila, A., 'Early Byzantine Coin Circulation in the Eastern Provinces: A Comparative Statistical Approach', *American Journal of Numismatics* 21 (2009) 151-225.
- Garland, A., *Epiphania (Daughter of Heraclius)*, De Imperatoribus Romanis, http://www.roman-emperors.org/epiphan.htm (Geraadpleegd 18-5-2020).
- Garland, A., *Martina (Second wife of Heraclius)* De Imperatoribus Romanis, http://www.roman-emperors.org/martina.htm#N_3_ (Geraadpleegd 17-5-2020).
- Goodacre, H., *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire* (London 1960).
- Grierson, P., 'Solidi of Phocas and Heraclius: The Chronological Framework', *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 6:19 (1959) 131-154.
- Grierson, P., 'The Kyrenia Girdle of Byzantine Medallions and Solidi', *Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 15:45 (1955) 55-70.

- Grierson, P., ‘The Consular Coinage of Heraclius and the Revolt against Phocas of 608-610’, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 10:37/38 (1950A) 71-93.
- Grierson, P., ‘Solidi of Maurice, Phokas and Heraclius’, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 10:37/38 (1950B) 49-70.
- Grunsven-Eygenraam, M., ‘Heraclius and the David Plates’, *Bulletin Antieke Beschaving* 48 (1973) 158-174.
- Hahn, W., en William E. Metcalf, *Studies in Early Byzantine Gold Coinage* (New York 1988).
- Haldon, J.F., *Byzantium in the seventh century: the transformation of a culture* (Cambridge 1997).
- Hendy, M., *Studies in the Byzantine Monetary Economy* (Cambridge 1985).
- Hekster, O., Sven Betjes, Sam Heijnen, Ketty Iannantuono, Dennis Jussen, Erika Manders en Daniel Syrbe, ‘Accomodating Political Change under the Tetrarchy (293-306)’, *Klio* 101:2 (2019) 610-639.
- Hennessy, C., *Images of children in Byzantium* (Burlington 2008).
- Herrin, J., *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (London 2007).
- Howard-Johnston, J., *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford 2010).
- Humphreys, M., ‘The Shifting Importance of Dynasty in Heraclian Ideology’ in: Shauyn Tougher, *The Emperor in the Byzantine World* (New York 2019) 28-51
- Kaegi, W.E., *Heraclius. Emperor of Byzantium* (Cambridge 2003).
- Kaldellis, A., *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome* (Cambridge 2015).
- Kent, J., ‘Auream Monetam… Cum Signo Crucis’, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 6:20 (1960) 129-132.
- Kitzinger, E., ‘Byzantine art in the Period between Justinian and Iconoclasm’, *Berichte zum 11. Internationalen Byzantinistenkongress* (München 1958).
- Kopp-Schmidt, G., *Ikonographie und Ikonologie: eine Einführung* (Keulen 2004).
- Leader, R.E., ‘The David Plates Revisited: Transforming the Secular in Early Byzantium’, *The Art Bulletin* 82:3 (2000) 407-427.
- Milner, C., ‘Lignum Vitae’ or ‘Crux Gemmata’? The Cross of Golgotha in the Early Byzantine Period’, *Byzantine and Modern Greek Studies* 20 (1996) 77-99.

- Moorhead, J., ‘The Monophysite Response to the Arab invasions’, *Byzantion* 51:2 (1981) 579-591.
- Noga-Banai, G., ‘Byzantine Elite Style: The David Plates and Related Works’, *Boreas* 25 (2002) 225-237.
- Norris, M.B, Esther M. Morales, Alice W Schwarz en Edit W. Watts, *A Masterwork of Byzantine Art: The David Plates; The Story of David and Goliath* (New York 2000).
- Olster, D.M., *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: Rhetoric and Revolution in Byzantium* (Amsterdam 1993).
- Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine state*, vert. Joan Hussey (Oxford 1968).
- Papadopoulou, P., en Cécile Morrisson, ‘Symbols of Power, Symbols of Piety: Dynastic and Religious Iconography on Post-iconoclastic Byzantine Coinage’ in: Micheal Grünbart, Lutz Rickelt en Martin Marko Vucetic, *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche und patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter* (Berlijn 2013) 75-98.
- Pohlsander, H.A., ‘Recent work on the Emperor Heraclius’, *Byzantion* 73:2 (2003) 547-558.
- Pfeilschifter, R., *Die Spätantike: Der eine Gott und die vielen Herrscher* (München 2014).
- Pfeilschifter, R., *Der Kaiser und Konstantinopel. Kommunikation und Konfliktaustrag in einder spätantiken Metropole* (Berlijn 2013).
- Pritchard, D.M., The Emperor Heraclius; Investigations into the Image of an Emperor (Dissertatie, University of St. Andrews, 1993).
- Schlattler, F., ‘The Text in the Mosaic of Santa Pudenziana’, *Vigiliae Christianae* 43:2 (1989) 155-165.
- Seibel, S., Typologische Untersuchungen zu den Usurpationen der Spätantike (Dissertatie, Universiteit Duisburg-Essen, 2004).
- Stratos, A., *Byzantium in the Seventh Century*, vert. Marc Ogilvie-Grant en Harry Hionides (Amsterdam 1968-1972) volume 1&2.
- Strong, D.E., *Greek and Roman Gold and Silver Plate* (London 1966).
- Treadgold, W., ‘Numismatics and the Ripening of Byzantine Studies’ in: Bogdan-Petru Maleon en Anda-Elana Maleon eds., *Studies in Byzantine Cultural History* (Bucuresti-Braila 2015) 23-45.

- Trilling, J., ‘Myth and Metaphor at the Byzantine Court: A literary approach to the David plates’, *Byzantion* 48:1 (1978) 249-263.
- Wander, S.,’ The Cyprus Plates and the ‘Chronicle’ of Fredegar’, *DOP* 29 (1975) 345-346.
- Wander, S., ‘The Cyprus Plates: The Story of David and Goliath’, *Metropolitan Museum Journal* 8 (1973) 89-104.
- Weitzmann, K., ‘Prolegomena to a Study of the Cyprus Plates’, *Metropolitan Museum Journal* 3 (1970) 97-111.
- Whitting, P., *Byzantine Coins* (London 1973).
- Zahnd, U., ‘Novus David – Neos David. Zur Frage nach Byzantinischen Vorläufern eines abendländischen Topos’, *Frühmittelalterliche Studien* 42 (2008) 71-88.

Non-Vidi

- Bury, J., *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (London 1889).
- Dalton, O.M., ‘A Second Silver Treasure from Cyprus’, *Archaeologica* 60 (1906) 1-24.
- De Saulcy, F., *Essai de Classification des Suites monétaires byzantines* (Metz 1836).
- Dodd, E.C. en John Kent, *Byzantine Silver Stamps* (Washington 1961).
- Finlay, G., *History of Greece* (Oxford 1877).
- Grabar, A., *L’empereur dans l'art byzantin* (Parijs 1936).
- Mommsen, T., *Römische Geschichte* (Leipzig 1854-1856).
- Pernice, A., *Imperatore Eraclio saggio di storia bizantina* (Florence 1905)
- Sabatier, J., *Description générale des Monnaies byzantines* (Parijs 1862).
- Tolstoi, J., *Monnaies Byzantines* (St. Petersburg 1912-1914).

Figuren

1. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/revolt/i.html (Geraadpleegd op 24-4-2020).
2. Wildwinds, http://www.wildwinds.com/coins/byz/maurice/t.html (Geraadpleegd op 12-5-2020).
3. Wildwinds, http://www.wildwinds.com/coins/byz/phocas/sb0644.jpg (Geraadpleegd op 12-5-2020).
4. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/phocas/i.html (Geraadpleegd op 12-5-2020).

5. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/phocas/i.html (Geraadpleegd op 12-5-2020).
6. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/heraclius/i.html (Geraadpleegd op 13-5-2020).
7. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/heraclius/i.html (Geraadpleegd op 13-5-2020).
8. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/imp/octavian/i.html (Geraadpleegd op 15-5-2020).
9. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/ric/theodosius_I/i.html (Geraadpleegd op 15-5-2020).
10. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/justin_I/i.html (Geraadpleegd op 15-5-2020).
11. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/tiberius_II/t.html (Geraadpleegd op 15-5-2020).
12. Icollector, https://www.icollector.com/Roman-Rep-Theodosius-II-Solidus-441-450-AV-4-25g_i9259007 (Geraadpleegd op 13-5-2020).
13. Spottinghistory, https://www.spottinghistory.com/view/6967/basilica-of-santa-pudenziana/ (Geraadpleegd op 13-5-2020).
14. The Byzantine Legacy, https://www.thebyzantinelegacy.com/hagia-eirene (Geraadpleegd op 13-5-2020).
15. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/heraclius/i.html (Geraadpleegd op 13-5-2020).
16. Ma-Shops, https://www.ma-shops.com/cdma/item.php?id=517696 (Geraadpleegd 17-5-2020).
17. Wildwinds, https://www.wildwinds.com/coins/byz/heraclius/i.html (Geraadpleegd 13-5-2020).
18. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Missorium_of_Theodosius_I (Geraadpleegd 29-5-2020).
19. Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosaic_museum_Istanbul_2007_013.jpg (Geraadpleegd 29-5-2020).
20. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/David_Plates (Geraadpleegd 29-5-2020).
21. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/David_Plates (Geraadpleegd 29-5-2020).

22. Metmuseum.org, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464380 (Geraadpleegd 29-5-2020).
23. Flickr, https://www.flickr.com/photos/27305838@N04/8425159942 (Geraadpleegd 29-5-2020).
25. Metmuseum.org, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464380 (Geraadpleegd 29-5-2020).
26. Pinterest, https://nl.pinterest.com/pin/628322585487358932/?amp_client_id=CLIENT_ID(_)&mweb_unauth_id={{default.session}}&simplified=true (Geraadpleegd 29-5-2020).
27. Leader, R.E., 'The David Plates Revisited: Transforming the Secular in Early Byzantium', *The Art Bulletin* 82:3 (2000) 407-427.
28. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/David_Plates (Geraadpleegd 29-5-2020).
29. Wander, S., 'The Cyprus Plates: The Story of David and Goliath', *Metropolitan Museum Journal* 8 (1973) 89-104.
30. Wikiwand, https://www.wikiwand.com/en/Paris_Psalter (Geraadpleegd 29-5-2020).
31. Pinterest, https://nl.pinterest.com/pin/563583340865774795/?nic_v1=1aunmL5CZXNouTMQldE%2Fz6%2FvQoWiv2sz%2FqxJFFMEWq2P1ThB0aeJsaG%2FTyIgqF8y4l (Geraadpleegd 29-5-2020).